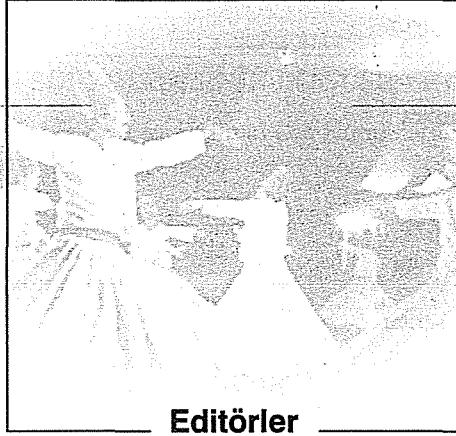

din sosyolojiisi

EL KİTABI

Editörler
Niyazi Akyüz
İhsan Çapcıoğlu

Ankara 2012

DİNİ GRUPLAR SOSYOLOJİSİ VE YENİ DİNİ HAREKETLER

Niyazi Akyüz
İhsan Çapcıoğlu

1. Toplumsal Gruplar

İnsan toplumsal bir varlıktır. İnsanlık tarihi boyunca insanlar, birlikte bazı ihtiyaçlarını daha kolay karşılayabileceklerinden toplum halinde yaşamakta, ancak bu şekilde bile bütün ihtiyaçlarını karşılayamamaktadır. Çünkü bilhassa nüfusun yoğun olduğu toplumsal kesimlerde insanlar, günlük ihtiyaçlarını ya da uzun vadeli maddi ve manevi ihtiyaçlarını karşılayabilmek için kendilerine daha yakın olan ve ilişki kurabilecekleri kişilere ya da gruplara ihtiyaç duymaktadır.

Toplumsal sistemlerin üç temel unsurundan birincisi insanlar, ikincisi gruplar, üçüncüsü ise toplumsal ilişkilerdir. Toplumsal ilişki, insanların toplum halinde örgütlenmelerini ifade eden önemli bir sosyal unsurdur. Bu nedenle sosyoloji, toplumsal kurumlar ve toplumsal olaylarla birlikte toplumsal ilişkileri de inceler. Hatta Tönnies'in, toplumları, cemaat ve cemiyet şeklindeki sosyolojik kavramlaştırmasında sosyal ilişkilerin niteliği temel ayırt edici bir özellik olarak ortaya konur (Doğan, 2002: 74). Durkheim'in, toplumları, mekanik-organik dayanışmaya sahip olarak nitelendiği ikili kavramlaştırmasında da, sosyal ilişkilerin sıklığı ya da azlığı önemli bir faktör olarak belirtilir (Aron, 1986: 322). Toplumsal ilişki "bir ferdin veya grubun, kendi dışındaki fert ve grupların çeşitli davranış şekillerini ve beklentilerini hesaba katarak sürdürdüğü ilişkiye dayalı etkileşim" (Erkal, 1998: 170) olarak tanımlanmaktadır. Toplumsal ilişki, "başkası" düşüncesi etrafında ortaya çıktığı için, insanlar ya da toplumsal grupların, yalnızca kendi varlıklarının farkında olmaları yeterli değildir.

Bireyin, kendi dışında bulunan kişi ya da toplumsal grupların varlığını dikkate alması, toplumsal ilişkilerin doğal bir sonucudur. Buna göre toplumsal ilişki, insanın, kendi dışındaki insanlarla ilişkisinde anlamlı bir hayat alanı yaratma olayıdır (Doğan, 2002: 74). İşte ortak amaçlarını gerçekleştirmek, ihtiyaçlarını karşılamak, inançlarının gereğini yerine getirmek için birden fazla insanın birbiriyle ilişki kurması, grupların oluşmasının da doğal zeminini teşkil etmektedir. Öyle anlaşıyor ki grup, hem insanın en temel ihtiyaçlarını karşılaması hem de kendisini, içinde yaşadığı geniş toplumsal yapıya daha fazla ve farklı açılardan bağlaması bakımından çok önemli bir işlevi yerine getirmektedir.

Günlük dilde grup kelimesi her tür topluluğu ifade etmek üzere kullanıldığı için, sosyolojik analiz açısından terimi tanımlamak gerekmektedir. Böylece toplumsal grupları başka topluluklardan ayırt etmek de kolaylaşacaktır. İnsanlar, tüm zaman ve mekanlarda aile, eğitim, ekonomi, siyaset, din ve boş zaman değerlendirme gibi çeşitli gruplar içinde yaşamışlardır. Bu gruplar, tüm sosyal bilimciler tarafından bir toplumdaki temel gruplar arasında sayılmaktadır. İnsanlar, bütün ihtiyaçlarını bu gruplar içerisinde karşılarlar. Her toplumda pek çok yetişkin ve çocuk, birçok ihtiyacını karşılamak için, ailesinde, okulda, iş yerinde, spor kulübünde, camide, dernekte, partide çeşitli faaliyetlerde bulunmaktadır (Fichter, 1994: 57-58).

2. Toplumsal Grupların Özellikleri

Toplumsal gruplar çeşitli açılardan sınıflandırılabilir. Grupların toplumsal işlevlerini, yapılarını, üyelerinden talep ettikleri rolleri, karşılıklı ilişkilerin niteliğini, davranış ölçütlerini ve amaçlarını temel alan sınıflandırmalar vardır. Grupların sınıflandırılmasında en çok kullanılan ölçütlerden biri karşılıklı ilişkiler ve iletişimdir. Bu ilişkilerin özel, kişisel, sık ve yoğun olduğu gruplara C. H. Cooley, *Birincil Gruplar* adını vermektedir. Bu yakın ve samimi beraberliklerin psikolojik sonucu, bireyselliklerin ortak bütün içinde erimesi ve bireyin benliğinin, en azından belli amaçlar açısından grubun ortak amaçlarıyla bütünleşmesidir. Böylece 'biz' bilinci güçlenmekte, grupta özdeşleşme artmaktadır. Cooley'in birincil grup tanımında, yüz yüze ve sürekli ilişkiler yanında, üyelerin sayıca az ve fiziksel yakınlık içinde olması dikkati çekmektedir. Cooley, ilişkilerin daha az kişisel, daha seyrek ve biçimsel olduğu geniş gruplara ise, *İkincil Gruplar* adını vermiştir. Bu gruplara girmek ve çıkmak bireyin isteğine bağlıdır. Bu gruplarda ilişkiler, sözleşmelere benzer: Siyasal partiler, sendikalar vb. (Tan, 1981: 53-54).

Tönnies, grupların üyeleri arasındaki ilişkilerden yola çıkarak bir sınıflama yapmaktadır. Bu sınıflamaya göre insanlar, *Gemeinschaft* (Cemaat) ve

Gesellschaft (Toplum/Cemiyet) şeklindeki gruplarda yaşarlar. Bunlardan Cemaat, bir arada, yakın, özel, yoğun ilişkiler içinde yaşayan topluluk olarak tanımlanmaktadır. Tönnies, bu ilişkilere dayanan gruplar için aile ya da yakın akraba gruplarını, köy topluluklarını, komşuluk gruplarını, arkadaş topluluklarını örnek vermektedir. Cemiyet ya da toplum olarak isimlendirilen topluluklar ise bilinçli ve gönüllü olarak üye olunan grupları ifade etmektedir. Tönnies bunlar için, ekonomik çıkarlar için üye olunan grupları örnek vermektedir. O, Cemaat ve Cemiyet'i tanımlarken iki kriter kullanmaktadır. Birincisi, Cemaat türü topluluklara bireyler tüm kişilikleriyle üyedir. Amaçlarının tümünü ya da çoğunu bunların içinde gerçekleştirir. Cemiyete ise bireyler, kişiliklerinin bir bölümüyle katılır ve amaçlarını gerçekleştirir. İkinci kritere göre Cemaat, duygu ve anlayış itibarıyla uyum içinde olan bireylerden oluştuğu halde Cemiyette, bireyler arasında rasyonel çıkarlar ön plandadır (Bottomore, 1984: 98).

Toplumsal grupları sınıflandırma çabalarının en kapsamlısı G. Gurvitch'in çalışmasıdır. Gurvitch, sınıflamasında içerik, büyüklük, süre, ritm, fiziksel yakınlık, kuruluş temeli (gönüllü-zorunlu), giriş kolaylığı (açık, yarı-kapalı, kapalı), örgütlenme düzeyi, işlev, yönelim, toplumsal bütüne ilişki, diğer gruplarla ilişki, toplumsal denetim, otorite ve bütünsellik derecesi olmak üzere çok sayıda ölçüt kullanmıştır (Tan, 1981: 54).

509

Grupların sürekliliği hem topluma ferdin bağlılığını sağlamak açısından, hem de grup üyelerinin çeşitli toplumsal ihtiyaçlarının karşılanmasının devamı açısından oldukça önemlidir. Bu da bu gruplara yeni kişilerin katılımı ile mümkün olur. Ancak bu katılımlar, çoğunlukla rasyonel amaçlarla gerçekleşmez. İnsanlar, gruplara, çoğu zaman duygusal ya da örf adetler gereği katılırlar. İnsanlar, aile gibi bazı gruplara kendi isteği olmadan, sendika, dernek, tarikat gibi gruplara işe gönüllü olarak katılırlar. Gruba katılmak, ya insanda mevcut olan davranış biçimleri ve değerlerle başka insan ve gruplar arasında gördüğü benzerlikler dolayısıyla ya da amaçladığı şeylere ulaşmak, bazı davranış biçimlerini daha iyi uygulayabilmek için gerçekleşir. Bazen de insan, içine girdiği grubun değerlerine, normlarına ya da davranış kalıplarına uyabilmek için gayret sarf eder (Dönmezer, 1984: 189-190).

Grubun etkileşim içinde bulunduğu çeşitli faktörler ve süreçler, grup üyelerinin, hem içinde bulunduğu grubu, hem de bu faktör ve süreçleri değerlendirmesine yol açar. Bu değerlendirmeden diğer gruplar da nasibini alır. Grup üyeleri, diğer grupları kendilerinin dışında görebilir. Zaten bir gruba ait olma, birinci olarak "grup içine doğru tutum", ikincisi "grup dışına doğru tutum" olmak üzere iki tutum biçiminin oluşmasıyla sonuçlanır. Bu

sonuç, grup üyesinde 'biz' ve 'onlar' ayrımını ortaya çıkarır. Grup içine doğru olan tutumlar, genellikle grubun diğer üyelerine karşı bağlılık ve sempatiyi, grubun dışındakilere karşı farklılığı, çekişmeyi, bazen de çatışmayı getirebilir. Hatta grubun ahenginin ve dayanışmasının güçlülüğünde, bu çekişme veya çatışmaların büyük rolü de olabilir (Dönmezer, 1984: 190-191).

Bir grubun sosyal sisteminin devam edebilmesi için, üyelerin birbirine bağlı kalması, dayanışma içinde olması ve grup kurallarına tam bir teslimiyet içinde olması gerekir. Grupta istikrar, grubun bütünleşmesine bağlıdır. Gruplar, bu bütünleşme derecelerine göre kısa veya uzun süre varlıklarını sürdürürler. Ogburn-Nimkoff'a göre bütünleşme "grubun varlığını sürdürmesi, yani üyelerin grup içinde bir arada kalabilmeleri için etki yapan ve faaliyette bulunan kuvvetlerin tümü"dür. Görülüyor ki bütünleşme, farklı kişiliklerin, tek bir bütün haline gelmesini sağlayan süreçtir. Bu açıdan bütünleşme, bir taraftan grubun örgütlenme sürecini ifade ederken, diğer taraftan, toplumdaki çeşitli faaliyetlerin birbiri ile ahenkli olma derecesini ifade etmektedir (Dönmezer, 1984: 192).

Mercer ve Wanderer'e göre, sosyal grupların oluşabilmesi için;

510

- ❖ Üyelerin, karşılıklı olarak birbirinin farkında olması,
- ❖ Üyeler arasında belli bir iletişim biçiminin varlığı,
- ❖ Üyelerin, birbirinin davranışları hakkında belli bir dereceye kadar bir tahminde bulunabilmesi,
- ❖ Üyelerin davranışının belirli sosyal normlara göre düzenlenmesi,
- ❖ Grubun zamana karşı dirençli olması, yani sürekliliği gibi şartlar gereklidir (Akar, 2002).

Fichter'e göre bir grubun grup olarak nitelendirilebilmesi için aşağıdaki özelliklere sahip olması gerekir. Bu özellikler şunlardır:

- ❖ Grup olarak adlandırılan sosyal birim, hem üyeleri hem de grubun dışındakiler tarafından tanınabilmelidir. Bu, her grup üyesinin, diğer üye ve üye olmayanlar tarafından tanınması gerektiği anlamına gelmez. Gizli dernekler, localar gibi gruplarda üyelerin ismi saklı tutulur, ama bu grupların varlığını herkes bilir. Büyük kentlerde çok sayıda grup bulunur, hiç kimse bunların hepsini bilemez.
- ❖ Gruplar bir sosyal yapıya sahiptir. Çünkü gruba katılan her üyenin, diğer üyelerin pozisyonlarıyla ilişkili bir pozisyonu vardır. Üyeler arasındaki sosyal tabakalaşma veya sosyal statü farklılaşması, en küçük gayri resmi gruplaşmada bile bulunur.

- ❖ Gruptaki her üye kendi sosyal rolünü oynayarak gruba katılır. Üyeler rollerini oynamaktan vazgeçerse grup da ortadan kalkmış olur.
- ❖ Her bir grubun görelisi de olsa "sürekliliği" olmalıdır. Bu, grubun, zamanla ölçülebilir bir "dayanıklılığa" sahip olduğunu gösterir.
- ❖ Grubun sürekliliği için karşılıklı ilişkiler son derece önemlidir. Yani grup üyeleri arasında iletişim ve temas olmalıdır.
- ❖ Her grupta, içinde rollerin oynandığı ortamları etkileyen davranış normları vardır. Davranış normlarının yazılı olması ve yönetmeliklere geçmiş olması önemli değildir. Bu normlar, grup üyeleri tarafından bilinmeli, anlaşılmalı ve onlara uyulmalıdır.
- ❖ Grup üyeleri ortak ilgi ve değerlere sahiptir. Bu ilgi ve değerlere grup üyeleri tarafından kuvvetle sahip çıkılır. Bazı gruplarda ortak ilgi ve değerler, çıkarlar belirsiz olabilir. Bu durumda ortak ilgi ve çıkarların varlığı, ancak değerlerde bir çatışma çıkması ve bu çatışmanın grubun dağılmasına yol açması halinde anlaşılır.
- ❖ Grup eylemlerinin yöneldiği bazı sosyal hedefler bulunmalıdır. Her grup, farklı derecelerde olsa bile bir veya birkaç amaca sahiptir. Hedef, grubun "niçin" veya "hangi sebeple oluştuğu" sorusunun cevabını oluşturur.

Bu özelliklere göre grup, "ortak sosyal hedefleri izleyen, sosyal normlar, ilgiler ve değerlere göre karşılıklı roller oynayan sosyal aktörlerin, tanınabilir, yapılaşmış ve sürekli birlikteliği" şeklinde tanımlanır. Her toplum, kendi içindeki grupların bir bileşimidir. Toplumdaki grupların birbirlerinden işlevleri yoluyla, toplumlar ise kültürleri yoluyla ayrılır (Fichter, 1994: 53-54).

Krech, Chutchfield, Ballachey, bir grubun, üyelerinin isteklerini yerine getirmek üzere oluştuğunu, üyelerin karşılıklı ilişkileri esnasında, onların tutum ve davranışlarını düzenlediğini, ihtiyaçlarının tatmini üzerinde etkili olan bir grup ideolojisinin geliştiğini belirtir (1971: 191-220).

3. Dini Gruplar ve Özellikleri

Din ve toplum arasındaki etkileşime yakından bakıldığında, bunun, birinci derecede dinin toplum üzerindeki etkisi biçiminde ortaya çıktığı görülür. Tarih boyunca toplumsal örgütlenme, biçim ve davranışların karakteri bu etkiyle karşı karşıya kalmıştır. Bu sebeple din, kültürün ilkel basamaklarından başlayarak, aile, oymak, kabile, boy ve millet gibi doğal gruplarla hep yakın ilişki içinde olmuştur. Bu gruplar, gerek zihniyet, gerekse örgütlenme bakımından dini etkiyi hiçbir zaman gizleyemez (Wach, 1987: 17). Dini gruplaşmalar, insanlık tarihinin ilk bilinçli gruplaşmalarından biridir.

Bununla birlikte bu bilinçli gruplaşmalar, diğer toplumsal organizasyonlarda olduğu gibi, dinî organizasyonlar içinde de ortaya çıkmıştır. Bu durum, insanlık tarihinin doğal süreci içerisinde kolaylıkla izlenebilir.

Basit-karmaşık, büyük-küçük bütün toplumlar birçok grubu içinde barındırır. Din de toplum içinde ortaya çıkmış sosyal grup çeşitlerinden biridir. Esasen dini gruplar sosyal grupların özel bir türünü oluşturur. Dini gruplar da diğer sosyal gruplar gibi çeşitli niteliklerine göre sınıflandırılabilir. Bu nitelikler, yapıları, fonksiyonları, gruplaşma prensipleri, büyüklükleri vb. olabilir. Çeşitli dini grupların ortaya çıkmalarına sosyal, siyasi ve kültürel yapının gittikçe artan farklılaşması ile bireylerin ya da grupların dini tecrübelerinin zenginleşmesi sebep olmaktadır. Gerçekte her din, bir toplumda ortaya çıkar ve yayılır. Sosyal hayatta dini, daima bir topluluk, cemaat, ümmet ya da bir grup şeklinde buluruz. Zaten dinin, inananları birbirine bağlayıcı ve birleştirici etkisiyle bir grup ya da topluluk haline getirdiği bilinen bir gerçektir (Günay, 2001: 238).

Yukarıda da işaret edildiği gibi gruplar çeşitli açılardan sınıflandırılabilir. Ancak, biz burada dinî gruplaşmaları da içine yerleştirebilmemiz için, grup üyelerinin birbirleri ile ilişkilerinin türü açısından yapılan bir sınıflamayı temel alacağız. Buna göre toplumlardaki gruplar, üyeler arasında yüz yüze ilişkinin yoğun, dayanışmanın güçlü olduğu birincil grup ve ilişkilerin resmi ve biçimsel olduğu ikincil grup olmak üzere iki kategoride değerlendirilebilir. İşte dinî gruplaşmalar, üyeler arasında yüz yüze ilişkilerin hakim olduğu, çok güçlü dayanışma duygularıyla birbirine kenetlenen kişilerin mensubiyetiyle karakterize edilen birincil gruplaşmalardır.

Dini gruplar meselesi, bir dinin hangi sosyal gruplarda ortaya çıktığı ve yaşadığına; hangi sosyal grupların doğuşuna sebep olduğuna bağlı olarak ele alınmalıdır. Şu halde bu mesele iki şekilde ele alınabilir. Birinci şekli, din dışında kalan sebeplerle ve dinin ortaya çıkışından önce mevcut olan grupların dinin taşıyıcısı olma halidir. Kan birliğine dayalı grupların aynı zamanda ibadet ve inanç birliği haline gelmesi böyle gerçekleşir. Bu durumda mevcut grup bağının din vasıtasıyla daha da güçlenmesi beklenir. Bu, dinin doğal grup içinde ortaya çıkması halidir. Bunlara “doğal dini gruplar” diyoruz. İkinci şekli ise dinin kendiliğinden bazı dini topluluklar ya da yeni gruplaşma prensiplerine dayalı gruplar yaratmasıdır. Böyle grupların birinci durumdaki gruplarla hiç bir benzerliği yoktur. Dinî tarikatlar, kardeşlik cemiyetleri, mezhepler ve kiliseler böyle gruplardandır. Bunlara da “sırf dini gruplar” diyoruz. Doğal dinî gruplara, çok tanrılı halk dinlerinin hakim olduğu topluluklarda rastlanır. Sırf dinî gruplar ise çok tanrılı halk dinlerinde de rastlanmakla birlikte genellikle evrensel dinlerde ortaya çıkar.

Sırf dinî gruplar, evrensel dinlerle birlikte sürekli ve etkili hale gelmişlerdir. Bu durum, evrensel dinlerle birlikte ortaya çıkan, öncekilerden farklı dinî tecrübenin içinde özel bir "cemaatleşme" şeklinin ve böyle bir cemaatleşmeye duyulan ihtiyacın çok kuvvetli olduğunu göstermektedir. Her şeyden önce toplum içinde, diğerleriyle birlikte yaşayıp onlarla aynı faaliyete katılmaktan dolayı ve kutsalla birlikte olurken cesaret, güç ve teselli kazanmak için, insanı başkalarıyla birleşmeye zorlayan güçlü bir eğilimin bulunduğu anlaşılmaktadır. Böyle bir birlik, insan için o kadar değerlidir ki, tarih boyunca en etkin sosyolojik ve dinî kurumlar bu tür bir birlik arayışından doğmuştur. İşte bu arayış sayesinde sadece yeni dinî tecrübe tarafından harekete geçirilen fertlerin ilk bütünleşmesi meydana gelmez, aynı zamanda yeniden bütünleşmeye ihtiyaç duyulduğu zamanlarda grup kendini muhafaza eder. İslam, Hristiyan, Budist inançlarındaki "ümme", "ecclesia", "sangha" kavramları ve bunlara yüklenen anlamlar, bunun delilidir. Bunların her biri yüzyıllarca temel ilham faktörü, düşünce ve faaliyet kaynağı olarak varlığını sürdürmüştür. Bu düşünce ve faaliyetlerin ortaya çıkardığı tarihi kurumları reddedenler bile şuurlu veya şuursuz, onun varlığını kabul etmek zorunda kalmışlardır (Wach, 1995: 393-394).

3.1. Doğal Dini Gruplar

3.1.1. Aile: Aile, insanlık tarihinin ilk dönemlerinde her şeyden önce dini bir cemaat olarak karşımıza çıkmaktadır. Örneğin; Cermenlerde aile üyelerini birbirine bağlayan şey kan yakınlığı değil, hayatı meydana getiren ve kendilerini bağlı hissettikleri mukaddes güçlerdir. Bütün ilkel topluluklarda olduğu gibi eski Mısır ve İsrail'de aile bağı, kutsal bir temele dayanmaktaydı. Aile grubu, dini önemini, başta İslam olmak üzere bütün semavi ve evrensel dinlerde korumuş, fakat modern zamanlarla birlikte onun dini fonksiyonlarında büyük değişimler olmuştur (Mensching, 1994: 14-15).

3.1.2. Klan (Sop) ve Kabile (Oymak): Atalara ibadet meselesi, konuyu birden fazla aileyi kapsayan insan topluluklarının dini karakterlerini incelemek için iyi bir vesiledir. Zira atalar, özellikle önceki nesillerin ataları- birden fazla ailenin ortak geçmişini teşkil etmektedir. Ailelerin klan, klanların ise kabileyi meydana getirmesi, zorunlu olarak çok sıkı bir hayat birliği ortaya çıkarmasa da, klan ve kabile birliği, bütün kültürlerde çok önemli bir rol oynamıştır.

Bu birliğin en önemli şartı, kan birliğidir. Kan birliği sayesinde aileler klanı, klanlar ise kabileyi meydana getirir; böylece aileden başlayan organik cemaat, kendi dinleri ile mücehhez kutsal birliğini devam ettirir. Bu tip dinlere Almanya, Filistin, Küçük Asya, Arabistan ve Kuzey Amerika'da rastlanmaktadır (Mensching, 1994: 25).

3.1.3. Mahalli Birlikler: Köyler ve Şehirler: Toplumda kan gibi doğal bağlara dayanarak oluşmuş gruplar birliklerini sadece akrabalığa borçlu değildir. Bu birliklerin oluşumu üzerinde komşuluğun da çok güçlü etkisi vardır.

Aristo, pek çok ev ve aileden oluşan köy cemaatini, aileden sonra gelen ve ondan daha geniş sosyal birlik olarak telakki etmektedir. Bu anlamda Jolly, Hint köylerinden bahsederken, birleşik yaşayan bir ailenin durumunun ortak bir ikametgahı olduğu kadar, mülkiyet, yemek ve ibadet birliğini de ifade ettiğini belirtmektedir. Komşu aile grupları, toprak yoluyla bile dayanışmayı geliştirme eğiliminde olabilir. Örneğin; Avustralya yerlileri toprağı paylaştiran ve dağıtan, araziye bağı akrabalık grubu oluşturabilmektedir. Hatta bazı akrabalık gruplarının toprağı ortak olarak sahip olduğu ikamet birlikleri vardır. Bu birliklerde köy sakinleri, birbirlerini akraba kabul ettiklerini göstermek için çoğunlukla dış evlenmeyi (ekzogami) uygulamaktadır.

Köy cemaatinin genişlemesi ve şehirlere doğru gelişmesi karşımıza ilginç manzaralar çıkarmaktadır. Böyle bir gelişmede ekonomik faktörlerin önemi üzerinde çok durulmuştur. Ancak bu gelişmede dini faktörlerin de büyük rolü olduğu anlaşılmaktadır. Çünkü Sümerlerde, ilk şehirlerin bir mabet etrafında kurulmuş “tapınak şehirler” olduğu bilinmektedir. Öyle anlaşıyor ki tapınak sitelerin çeşitli faktörlerle gelişmesi, site devletlerini doğurmuş ve buradan imparatorluklar gelişmiştir (Günay, 2001: 246).

3.1.4. Milli Din Birlikleri: “Kan ve komşuluk bağlarının yanında ortak tarih ve geleneklere sahip olan milletler, her şeyden önce akrabalık, gelenek, dil, kültür ve din birlikleridir. Nitekim milletlerin kendilerine mahsus dini formlara sahip oldukları bilinmektedir. Milli dinler bir millete bağı inanç ve tapınmanın tipik örnekleridir. Hatta bir milletin mensuplarının birçok dine ve mezhebe mensubiyeti de malumdur” (Günay, 2001: 249).

Kabileler kendi aralarında birleşerek millet haline gelmiş, fakat bu gelişme çoğunlukla dinin yardımıyla sağlanmıştır. Aileler ve klanlarda olduğu gibi kabileler de cemaatlerinin kendileriyle sıkı bir ilişki içinde olduğu kutsal bir unsurla içten birleşmiş olduklarını hissettirmektedir (Mensching, 1994: 31).

3.1.5. Cinsiyet ve Yaş Üzerine Temellenmiş İbadet Birlikleri: Akrabalık üzerine temellenmiş birlikler, pratik ya da ideal amaçları olan birliklerden prensip olarak ayrılır. Tamamen ya da kısmen yaşa göre kurulmuş derneklere doğu ve batı Afrika’da, Malenezya’da, Amerikan yerli topluluklarında sıkça rastlanmaktadır. Bu topluluklarda bir boya kabul edilme, bir takım dini törenlere başvurularak gerçekleştiriyordu. Örneğin; bir erkeğin olgunluğı geçişi bazı sembolik ya da gerçek törenlerle teyid edilirdi (Mensching, 1994: 51).

İlkel topluluklarda olduğu gibi gelişmiş medeniyetlerde de pek çok kadın derneklerine rastlanmakla birlikte, bazı topluluklarda gerek yaş gerekse cinsiyet dernekleri oluşturma eğiliminin erkekler arasında kadınlardan daha bariz ve daha uzun ömürlü olduğu görülmektedir (Wach, 1995: 141).

3.2. Dinden Doğan Gruplar: Sırf Dini Gruplar

Buraya kadar incelenen sosyal ve dini teşkilat tiplerine daha az karmaşık kültürlerde sık rastlanmaktadır. Şimdi inceleyeceğimiz grupların nispeten daha ilerlemiş kültürlerde ortaya çıktığını belirtmeliyiz. Ancak bu geçiş teşvik eden iki faktör vardır: Biri toplumsal, siyasi ve kültürel yapının daha hızlı farklılaşması, diğeri ise fertlerin veya grupların dini tecrübelerinin zenginleşip çeşitlenmesi. Birincisini ilkel topluluklarda bariz bir şekilde görmek mümkündür. Toplumsal birimler olarak aile, klan ve kabilenin sayıca artması, onun dini durumunda zorunlu olarak değişikliğe yol açmamışsa da ibadetle ilgili faaliyetlerde bölünmelere götürebilir. Bununla birlikte grupların hayatındaki değişikliklere sadece sosyo-kültürel faktörler yol açmaz. Aynı zamanda dinin bağımsız gelişmesini de hesaba katmak gerekmektedir. Her ne kadar özellikle ilkel topluluklarda dini faaliyetleri grubun diğer fonksiyonlarından tecrit edilemese de, araştırmalar dini tecrübenin kendine özgü bir dinamizmi olduğunu göstermektedir (Wach, 1995: 153).

İlkel topluluklardaki çok tanrılı dinlerden tek tanrılı dinlere geçiş, sürekli bir tekamül sonucunda derece derece gerçekleşen olaylar silsilesi değil, insanlık tarihinin en büyük hamlelerinden biridir. Esasen sırf dini gruplar dediğimiz doğrudan doğruya “dinden doğan gruplar” a ilk defa tek tanrılı dinlerde rastlanır. Yani sırf dini gruplar sosyolojik olarak farklı yapılarda ortaya çıkmıştır. Bu, ilkel topluluklarda doğal grupların içerisinde yaşayan dini grupları değil, yeni bir dini grup tipini temsil etmektedir. Bu grupların gruplaşma prensipleri de, içerisindeki fertlerin cemaat hissini yoğunluğu da farklıdır. Sırf dini gruplarda üyelerin birbirine bağlılığının şiddetini ifade etmek üzere “manevi kardeşlik” ve “din kardeşliği” gibi bazı tabirler kullanılır (Freyer, 1964: 47). Bu tabirler hem üyeler arasındaki bağlılığı artırır hem de manevi bütünleşmeyi sağlar. Bu bütünleşme havasıyla üyeler, gerektiğinde doğal akrabalık bağlarını bir tarafa bırakıp eski sosyal yapılarla zıtlık içine girer, hatta bu zıtlık birbiriyle çatışmaya kadar varabilir. İslam’ın ilk yayılış yıllarında kardeş, ana-baba, amca oğlu gibi yakın akrabaların yeni dini prensipler uğrunda ne kadar şiddetli çatışmalara girdikleri bilinmektedir. Öyle anlaşıyor ki burada dini ve manevi bağlar, doğal bağlardan daha güçlü hale gelmiştir (Taplamacıoğlu, 1983: 235-236).

Sırf dini grubun, kendini farklılaştırdığı gruplar karşısındaki tutumu, kendi tabiatına, vermeye çalıştığı mesaja göre değişebilir. Şayet yeni dini grubun

mesajı evrensel özellikler taşımıyorsa, ihtida ettirilebilir olanlarla ihtida ettirilemezler arasında bir ayırma gider. Birinciler itina ile, ikinciler ilgisizlik veya istihza ile karşılaşır. Gizli cemiyetler, sır dinleri ve bazı tarikatlar, bu ikili tutuma sahiptir. Eğer dini grubun evrensel bir amacı varsa, mensuplarının, diğerleri karşısında üstün olduğu mesajını vererek ikili tutumu da her an tezahür ettirebilir (Wach, 1995: 155).

Aslında doğal dini gruplarla yeni dini grupların arasındaki en önemli farklardan biri, sonuncuların misyoner özelliğidir. İlk zamanlar birkaç kişiden ibaret olan yeni dini grup, gruba yeni katılımlarla giderek genişlemeye başlar. Bu genişleme, bazılarında misyonerlik, bazılarında irşat ve davet, bazılarında cihat, bazılarında ise sirayet yoluyla gerçekleşir. Bununla birlikte yayılma konusunda genellikle tek bir yol veya yöntem değil, duruma göre çeşitli usuller etkili olabilir. Örneğin; Hristiyanlık, yayılmasını geniş ölçüde misyonerlik, Budizm sirayet ve İslamiyet ise temas, irşat ve davet faaliyetlerine borçlu olmakla birlikte başka pek çok şart ve faktörlerin de etkileri ihmal edilemez. Bunlar yanında sırf dini grupların yayılışı konusunda bir hususu daha belirtmeden geçemeyiz. Bu grupların bir kısmı ortaya çıktıkları toplumda geleneksel dini yıkarak onun yerini almak ve daha sonra sınırlarını genişleterek; bir kısmı kapalı bir cemaat halindeyken başka yerlere göç ederek kendilerini özgürce ifade edebilecekleri yeni ortamlar bularak; diğer bir kısmı ise milli bir özellik taşıırken yeni yorumlarla evrensel bir statüye kavuşmaları sonucu yayılmışlardır. İslamiyet birincisine, Hristiyanlık ikincisine, Yahudilik ise üçüncüsüne örnek olabilir (Günay, 2001: 253).

Grup yapılarının en önemli özelliği, grupta bir liderin olması, bu liderin, grup üyelerini çeşitli özellikleriyle etkilemesi ve liderin arkasından gitmelerini sağlamasıdır (Freedman, Sears, Carlsmith, 1989: 435-436). İlkel topluluklarda bile, toplumun çeşitli kesimleri üzerinde büyük etkisi olan, dini kabiliyetlere sahip şahsiyetlerin varlığı bilinmektedir. Dini şahsiyetlerin, dinlerin gelişiminde oynadığı önemli roller konusunda evrensel dinleri incelemek bize daha fazla ipucu verebilir. Tarihte dinlerin gelişiminde önemli rol oynamış olan bu şahsiyetlerden bazıları düşünce, eylem ya da sosyal teşkilata yenilikler katmış, bir taraftan iman ve ibadette canlılık meydana getirip onları yeniden şekillendirirken; diğer taraftan vahiy ve ilhamları geleneksel kalıplarla yorumlamışlardır (Wach, 1995: 178). Esasen evrensel dinleri karakterize eden önemli bir husus, dini kuran ya da temellendiren ve oluşumunu gerçekleştiren bir kişinin varlığıdır. Bu durumda onlar için "din kurucusu" gibi genel bir terim kullanılabilir. Bu kimseler uzak doğu dinlerinde dini öğreten, hoca, üstat; İslam'da Peygamber; Hristiyanlık'ta ise İsa'nın zatıdır (Freyer, 1964: 50). Bu kişiler çeşitli toplumlar veya dinlerde az veya çok sıklıkla ortaya çıkabilir.

4. Dini Gruplarda Liderlik, Karizma ve Karizmatik Otoritenin Kullanılması

Yeni bir dinî mesaj ile harekete geçirilen kitleler tarafından kendisine dinî bir karizma atfedilen şahıslar, bu yolla bir dinî otoriteyi de kullanırlar. Bu tür şahıslara, ister ferdî, ister gruplaşmış olsun pek çok ilkel kabilede bile rastlanmaktadır. İnsanlar ile ruhlar arasında tavassut etmeyi meslek haline getirmiş olanlara ve onları bu ilişkiye elverişli kılmak amacıyla bazı ayinleri icra edenlere ilkel toplumlarda farklı derecelerde saygı gösterilir. Hemen bütün dinî millî cemaatlerde dinî bir güce sahip olan ve dinî tasavvurlar üzerinde temellenen birçok egemenlik şekilleri görülmektedir. Geçmiş dönemlerde egemenlik şekilleriyle ilgili tüm icraatların kabile şefi ya da kralın şahsında toplandığı anlaşılmaktadır (Mensching, 1994: 39).

Karizma kavramı bizi, bütün din önderlerinde, din kurucularında, peygamberlerde, dinî teşkilatın liderleri olan rahiplerde mevcut olduğuna inanıldığı için ilgilendirmektedir. Bunların içinde ilâhî varlıkla ilişkisi sadedinde müstesna bir yeri olan peygamberler, Weber'in işaret ettiği gibi, şahsında karizmayı toplayan ve kullanan kişilerdir (Wach, 1995: 410).

Dinî otorite konusunda hangi şahsiyet tiplerinin, diğerlerine oranla daha kolay iddia sahibi olduğunu belirleyecek kriterler nelerdir? Bu tür bir otoritenin öncelikle fertlere fizyolojik olarak atfedilmiş bir nitelikten ileri gelebileceği anlaşılmaktadır. Şöyle ki bir şahıs, diğerlerinden "asabi" mizacı bakımından farklı olabilir; ancak ne zaman ki, ona özel bir tabiat ve mevhibeler atfedilir, onun orijinal bir varlığı ya da hareket tarzı olduğu fark edilir, işte o zaman ona korku ile bakıldığı görülür. Fakat pek çok toplulukta, fiziksel şekil bozukluğu, çoğunlukla o şahsı ortadan kaldırmayı veya kefareti gerektiren "uğursuz" ya da "felaketli" işaretler olarak düşünülmektedir. Örneğin; Etrüskler, Yunanlılar ve Romalılarda durum böyleydi. Kuzey-doğu Asya göçebe topluluklarındaki Şamanların belli bir fiziksel görünüş ve yüksek bir sezgi kabiliyetine sahip olmaları gerektiği bilinmektedir. Birçok Afrikalı, Amerikalı ve Endonezyalı topluluklar için de aynı durum geçerlidir. Anılan bu gruplarda böyle kabiliyetlere sahip olan şahsiyetlere özel hürmet gösterilir. Toplulukların diğer üyelerinde rastlanmayan ve onların yaşadığı deruni haller, zihnin olağanüstü durumunun sonucu olduğundan, bu tecrübeyi yaşayan kişiler, büyük bir saygıya mazhar olurlar (Wach, 1995: 395).

5. Teşkilatlanma Açısından Dinler

Bütün evrensel dinlerde ister gevşek isterse sıkı olsun, bir dini teşkilat bulunur. Dinin ve dini grubun varlığını sürdürebilmesi, mesajını daha geniş kitlelere ulaştırabilmesi için bu şarttır. Böylece dinin kurumsallaşmasının

önü açılmış olur. Toplumsal gerçekliğin devamında kurumların önemli rolleri vardır. Bir toplumun uzun zaman, hiç değişmeden varlığını sürdürebilmesini sağlayan özellik, onların kurumlarını oluşturabilmeleridir. Dini grupların yüz yıllarca varlığını sürdürebilmesi, dinin kurumsallaşması yoluyla mümkün olmaktadır (Freyer, 1964: 54). Bu sebeple bir dinin teşkilatlanması, aynı zamanda onun kurumsallaşması için hayati derecede önem taşımaktadır.

Dinler söz konusu olduğunda iki tip teşkilatlanmadan bahsedilebilir:

5.1. Maksimum Teşkilatlanma: Bu tip birinci şekilde geleneğin mutlak bir kabulü ile karakterize olur. Bu tutumun gelişmesinde geleneğin şekillendiği tarihi sürecin sonunda ortaya çıkmasının ve prensip meselelerinin (karizmanın devamı) büyük etkisi görülür. Bu sebeple bu tipin, hiyerarşik teşkilatlanmaya dayandığını söyleyebiliriz. Roma Katolik Kilisesi, Yunan Ortodoks Kilisesi, İngiliz Anglikan Kilisesi, Tibet Lamaizmi ve Brahmanizm'in böyle sıkı bir teşkilata sahip olduğu bilinmektedir (Wach, 1995: 193; Günay, 2001: 266).

5.2. Minimum Teşkilatlanma: Bu tip, teşkilat içinde disiplini, kanunu ve kuruluş düzenini, hatta teşkilatlanmayı reddeden dinleri ifade eder. Bu tür dinler bütün müminlerin eşitliği üzerinde ısrar ederek dini ibadetlerdeki görevlerin belirli bir grubun tekeline verilmesini reddeder. Ayrıca bu dinler, başlangıç ideali dönmeyi savunan manevi kardeşlik anlayışı tarafından temsil edilmektedir (Wach, 1995: 193-194). İslam dini bu tarz teşkilatlanmanın tipik özelliklerini taşımaktadır. Bununla birlikte İslam'ın Şiiilik başta olmak üzere bazı mezheplerinde yarı hiyerarşik düzeyde ileri derecede bir teşkilatlanma söz konusudur. Yine minimum teşkilatlanmanın bir başka örneğini Budizm'in ilk dönemlerinde görüyoruz. Onun keşiş cemaatlerinde hiçbir hiyerarşi yoktu (Günay, 2001: 266).

6. Dini Grupların Farklılaşması Sürecinde Dini Gruba Yöneltilen İtirazlar

Dini cemaat içindeki dini tecrübelerle itirazlar iki şekilde gerçekleşir (Günay, 2001: 270).

Kişisel İtirazlar: Dinin bütün emirlerini titizlikle yerine getiren muhafazakâr dindarlar, bazı dindaşlarının dini yaşantılarını kendilerinininkine göre daha gevşek bulduğu için onları eleştirir. Bu eleştirilerin dikkate alınmaması durumunda, bu kişiler, dini gerçek anlamda yaşamının ancak kendilerini o çevreden uzak tutmakla mümkün olabileceğini iddia ederler. Bu durum, itiraz eden kişilerin, inzivaya çekilmesine kadar giden bir hareketi başlatır.

Kollektif İtirazlar: Bu bireysel itirazcılara başkalarının katılması ve onların ayrı bir grup oluşturması, kolektif itirazı temsil eder. Genel olarak bütün dinlerde gözlenen mistik hareketler, gerek bireysel gerekse kolektif itirazların sonucunda ortaya çıkmıştır. İslam'da sufi hareketi ve tarikatlar, Şii ve Harici mezhepleri, Yahudilik'te Kabbalizm ve Şassidizm hareketleri, Zen Budizmi, Hristiyanlık'ta Püritanizm ve Revivalizm hareketleri bu itirazlar sonucunda ortaya çıkmış hareketlerin örnekleridir.

Wach, ana dini gruba itirazların, ilahiyat, ibadet ve teşkilat olmak üzere dini anlatımın üç alanında ortaya çıktığını ifade etmekte ise de (Wach, 1995: 204), söz konusu itirazlar, biraz farklı bir sınıflamayla dört başlık altında toplanabilir.

6.1. Din Teorisi Konusundaki İtirazlar: Dini cemaatlerdeki anlaşmazlıklar çeşitli konularda ortaya çıkar. Bunlardan birincisi din teorisinden sapmalar konusundadır. Evrensel dinler içinde sağlam bir din teşkilatı oluşturmuş olan büyük cemaatlerde din teorisinin safiyeti konusunda söz sahibi bir otorite mevcuttur. Bu otorite dinin teorik içeriğini kesin ve mutlak bir şekilde tespit etmiş olabilir. Bu durumda çoğunlukla, otoriteyi kullananların din teorisini yorumlama biçimlerinin, din kurucusunun yorumuna ya da ilahi varlığın kelamına uygun olup olmadığı konusunda itirazlar görülür. Bu itiraz, din teorisine sonradan yapılan ilaveleri ve değişiklikleri temizleyerek, onu saf veya ilk haline getirmeyi amaçlamaktadır (Freyer, 1964: 59-60).

6.2. Tören Usulleri ve İbadet Şekilleri Konusundaki İtirazlar: Dinlerin daha geniş sahalara, farklı kültürel çevrelere yayılarak evrensel bir hale gelmesi ile birlikte, tören usulleri ve ibadet şekillerinin zenginleştiği, ibadet yerlerinin büyük bir ihtişama büründüğü görülmektedir. Bu durum, bazı dindarların tören usullerinde ve ibadet şekillerindeki farklılıkları ve ibadet yerlerinin aşırı ihtişamını eleştirmelerine yol açar. Bütün bu unsurlardan, din kurucusunun (peygamberin) yaşadığı dönemdeki ilk, asli ve sade şekillerine geri dönülmesini isteyen gruplar ortaya çıkar (Freyer, 1964: 60; Wach, 1995: 241-243). İslam'da ibadet şekillerindeki içtihat ve uygulama farklılıklarının Fıkıh ekollerinin doğmasına yol açtığı bilinmektedir. Ayrıca her çeşit bid'ate karşı çıkan ve Peygamber dönemindeki asli şekillere dönülmesini savunan İbni Teymiye'nin öncülüğünde bir hayli güçlenen Vahhabilik ve Selefiye gibi hareketlerin varlığı da iyi bilinmektedir (Günay, 2001: 273; Wach, 1995: 243).

6.3. Dini Teşkilat Konusundaki İtirazlar: Wach, dinlerin içindeki en şiddetli ve en inatçı mücadelelerin teşkilat konusundaki ihtilaflardan kaynaklandığını belirtmektedir. Dinin teşkilatlanmış biçimsel yönlerine itiraz edenler, çoğunlukla her kuruluşu, hiyerarşiyi, konumu, disiplini hem bir

hata hem de dinin dışında ve günah olarak telakki etmektedir. Bu gruplar, ana cemaati, "ilk cemaatlerin sadeliğine dönme"ye çağırmaktadır. Ayrıca onlar, hiyerarşik teşkilatı dinin özüne aykırı bulmakta ve dini makam sahiplerinin maddi bir otorite elde etmelerine ve siyasi sorunlara karışmalarına itiraz etmektedir (Wach, 1995: 245).

6.4. Ahlaki Kurallar ve Yaşantılar Konusundaki İtirazlar: Son itiraz konusu, dinin koyduğu bazı ahlaki kurallar ve yaşantılarla ilgilidir. Evrensel dinlerin ilk doğduğu bölgenin sınırlarını aşarak geniş alanlara, hatta büyük şehirlere yayılmaya başlamasıyla birlikte kitle teşkilatı haline gelen bütün dinler, farklı kültürel çevrelere uyum zorluğu karşısında, getirilen yeni ahlaki kuralların, bazı emir ve yasakların gevşemesi tehlikesine maruz kalırlar. Böyle durumlarda bazı dindar kişi ve gruplardan, ana dini gruba bazı itirazlar gelebilir. Onlar, dini emir ve yasaklara tam olarak uyulmamasına, dinden uzaklaşılmasına, dini prensiplerden taviz verilmesine itiraz ederler (Freyer, 1964: 60). İslam'da Cemaleddin Efgani, Muhammed Abduh, Reşit Rıza, Muhammed İkbal ve ülkemizde Mehmet Akif'in temsil ettiği reformist hareketler buna örnek teşkil edebilir (Günay, 2001: 274).

7. Dini Gruba Yöneltilen İtirazların Sosyolojik Sonuçları

Teşkilatlanmış dini bir cemaati çeşitli sebeplerle eleştiren bazı kişilere başkalarının katılması sonucunda itirazlar kolektif bir hale gelebilir. Bu hareketler etrafına birçok kimseyi toplamaya başladığında ana dini grup içinde alt gruplar görülür. Aynı süreçte ana gruptan tamamen ayrılan yeni dini cemaatlerin ortaya çıkması da görülmektedir. Esasen bu durum, dini itirazların grup teşkil edici özelliğinden kaynaklanmaktadır. Dini gruba itiraz edenler, elbette önceden ana gruptan ayrılmayı hedeflememiş veya en azından başlangıçta bunu düşünmemiş olabilir. Bununla birlikte iç veya dış faktörlerin etkisiyle; doktrin, ibadet, teşkilat veya ahlak gibi konulardaki görüş ayrılıkları sebebiyle ana dini gruptan ayrılmalara kadar varan itirazlarla karşı karşıya bulunmaktayız (Günay, 2001: 275).

7.1. Zühd ve Takvaya Yönelmiş Dindarlık Grupları: Zühd ve takvaya yönelmiş dindarlık grupları, kişisel itirazlar ile tamamen ayrılma arasındaki ara aşamayı teşkil ederler. Onların hedefi, takva yoluyla grubun tamamını hidayete erdirmektir. Wach, bu tutuma sahip olan grupları "collegium pietatis" olarak isimlendirmektedir. Ayrıca onları "cari şartlar içerisinde gerçekleştirilebilecek olandan daha üstün bir manevi ve ahlaki mükemmelliğe erişmeye çalışan, sıkı bir disiplin, şiddetli bir dindarlık, özel kanaatler ve ortak bir vecd tarafından birleştirilmiş, sınırlı sayıdaki üyeler tarafından oluşturulmuş, gayet gevşek teşkilatlı gruplar" olarak tanımlamaktadır. Dindarlıklarının tipik sosyolojik anlatımı "toplantı" olan bu gruplar belli

amaçlar, dua, tefekkür, kıraat (kutsal metin okuma) ve başkalarına örnek olmak için toplanır. Hristiyanlık'ta kendilerine "İncil'in mayası" diyen bu tür grupların örnekleri ilk Püritenlerde, Alman Pietizmi'nde, ilk dönemlerdeki İngiliz Metodizmi'nde, Birleşik Amerika'daki Büyük Uyanış'ta bulunabilir (Wach, 1995: 224-226).

7.2. Manevi Kardeşlik Grupları: Bir toplum içindeki fertler arasındaki ortak idealler, tecrübeler ve tutumlar insanları gruplaşmaya götüren en önemli unsurlardır. Bu sürecin başlangıcında, insanlar arasındaki din anlayışı paralelliği yeterli olmakla birlikte, mevcut dini sisteme karşı bir protesto ile merkezi dini tecrübeyi yenilemek ve şiddetlendirmek için büyük arzu duyan kişilerin daha samimi bir cemaate doğru yöneldikleri bilinmektedir (Wach, 1995: 230). Bu grupların mensupları arasında sıkı bir bağlılık meydana gelir. İşte bu tür gruplara Manevi Kardeşlik Grupları (İhvan Birlikleri) adını veriyoruz. İslam'da ve diğer bütün evrensel dinlerde görülen bu grupların ana dini cemaatten ayrılma isteği yoktur. Bu tür gruplardaki üyelerin tek hedefi tamamen dini esaslara uygun bir hayat yaşamaktır. Bu gayretler, ortak mal sahipliği ve ortak mal mülk yönetimine kadar gidebilir. Bu gruplarda, üyeler arasındaki mülkiyet farkları önemli değildir. Herkes sahip olduğu şeyi, başkalarıyla paylaşmak zorundadır. Genellikle dinlerin ilk cemaatleri buna örnek teşkil edebilir (Freyer, 1964: 62).

521

7.3. Tarikat Grupları: Ana dini gruba yöneltilen itirazların sosyolojik sonuçlarından biri de, tarikatlar şeklinde örgütlenen grupların varlığıyla ortaya çıkar. Bu gruplar, dinlerde züht ve takva dindarlığı ve manevi kardeşlik gruplarının ileri bir aşamasını teşkil eder. Bütün evrensel dinlerde bu tür gruplara rastlanmaktadır. Bu gruplar, ana dini gruptaki bazı gelişmelere karşı, dini daha sıkı ve yoğun yaşama isteğinden kaynaklanan itirazlar sonucu ortaya çıkar.

"Tarikat" terimi, başlangıçta yoğun bir dini hayat yaşama arzusunda olan 'çömez'in tasavvuftaki metodik formasyonunu ifade etmektedir. Yani İslam'da tarikat hayatı, gece yarısına kadar yapılan birçok ibadet ve dini eylemlerle, oruç, dua, ilahiler ve özel dini tecrübelerle karakterize edilmektedir (Massignon, 1997: 1). Zahidane dindarlığın ileri bir aşaması olan tarikat grupları Hristiyan Batı ve Doğuda, İslam'da, görülmektedir. Budizm, Jainizm ve Mani dininde ilk cemaat şekilleri içerisinde manastıra benzer bir teşkilat mevcuttur (Wach, 1995: 234).

Ana gruba karşı ortaya çıkan, dini daha sıkı ve daha yoğun yaşama eğilimi ile karakterize olan bu gruplarda üyeleri birleştiren şeyler, özel kıyafet, özel ibadetler, değişmez ikametgah, birlikte yenen yemek ve ortak faaliyetlerdir (Wach, 1995: 233).

Mensching bütün dinlerde görülen tarikat formasyonunun bazı temel niyet ve kavramlarda odaklaştığını belirtmektedir (Mensching, 1994: 201-203):

Tarikatlarda hakim olan ilk unsur, kutsal dünya ile kutsal olmayan dünyayı birbirinden köklü bir şekilde ayırmaktır. Bu nokta tarikatın doğal gruplarda bulunmamasının temelini oluşturmaktadır. Çünkü orada hayatın ve cemaatin kutsal dışı şekilleri, bizzat kutsaldır. Bu anlamda aile, millet gibi doğal cemaattan ayrılmak, dini anlamda ölümden, ruhun ölümünden farksızdır. Tarikat grupları bu anlamda doğal bağlılıklarla kesin bir çatışma halindedir. Orada kutsal ile kutsal dışı dünya arasındaki anlaşmazlık o kadar keskindir ki zahit, dünyadan kaçma ihtiyacını duyar ve tamamen dini değerler dünyası için yaşamayı tecrübe eder. Bu sebeple, dünyayı kötü olarak algılar.

Tarikat hayatı, müridi dünyaya bağlayan bağlardan kurtulma ile temsil edilen olumsuz hedefin yanında, bir güç elde etme gibi olumlu bir faaliyeti de ihtiva etmektedir. Özellikle Hindistan'da dünya nimetleri ve işlerinden uzak durarak esrarlı bir güç elde edilebileceğine inanılmaktadır. Elbette bu mucizevi güç içinde iman, merkezi bir konumdadır. Bu güçleri elde edebilmek için birçok ahlaki yasağa da uymak gerekir: Cinsel mahrumiyetler, hırsızlık, başka canlıları öldürmek ve başkalarını küçük görerek böbürlenmek vb. gibi.

522

Tarikatların tamamında ortak olan diğer bir unsur iradi faaliyettir. Bu faaliyetle mürit bir taraftan dünyadan uzaklaşırken, diğer taraftan dünyadan ayrılmayı seçmiş bir gruba mensup olmaktadır. İşte tarikatla mezhebin ortak noktası bu iradi faaliyettir. Bu faaliyet, tamamen kişisel bir seçime dayalı olarak gerçekleşmektedir. Fakat sonuçta her iki grupta da birey, kişisel kutsallığa yönelmektedir.

Tarikat hayatı bir murakabe hayatıdır. Budist tarikatlarında insanın kendinde yok olması uygulaması görülmektedir. Başka dinlerde de iç murakabe ve zamanla iç görüş gücüne ulaşma, bu grupların manevi yönünü oluşturmaktadır. İşte tarikatlarda müridin dini hayatı buna bağlıdır. Bu gruplarda müridin sabahtan akşama bütün hayatı kurallarla yönetilmektedir. Bu kurallar içinde müritten katı şekillerle mücehhez bir dindarlık beklenir. Böylece sağlam bir grup hayatı doğmaktadır. Öyle anlaşıyor ki tarikatların müritlerinden istediği hayat şekli, evrensel dinlerde (hayatın bütün alanlarını din üzerinde inşa eden) yegane 'totaliter' grup hayatını ifade etmektedir.

7.4. Mezhepler: Buraya kadar incelenen gruplar genellikle ana dini grup içinde kalmayı tercih etmektedir. Fakat itiraz edenler, işi, ana dini gruptan ayrılmaya kadar götürebilir. Bu durum bütün büyük dinlerde görülebilir.

Genellikle, başlangıçta, ana dini gruptan ayrılma isteği bulunmaz. Bazı kurumsal problemlere ve aslından saptığına inanılan noktalara itiraz edilir. Bu sebeple grupta kalıp, onu 'ıslah etmek' fikri hakimdir. Bu ihtilaflı noktaların bir çözülmeye yol açacak derecede önemli olması da mümkündür. Fakat zamanla bu problemlerin çözümünün mümkün olmadığına kanaat getirilerek ana gruptan ayrılmaya karar verilir. Bu ayrılık, ana dini grup tarafından, söz konusu grubun sapmış telakki edilerek tard edilmesi şeklinde de gerçekleşir (Freyer, 1964: 63). Bugün "mezhep" ifadesini karşılamak üzere kullanılan 'sect' kelimesi sözlükte (Micro Robert, 1989: 1171) "bir dinin bağrında aynı doktrine inanan şahısların teşkilatlı grubu" anlamına gelmektedir. Bu kelimenin kesmek (secare=couper) kelimesinden değil, takip etmek (sequi=suivre) kelimesinden geldiğini belirten Mensching, mezhep kelimesinin özünün dini grubun ve onun dogmatik temellerinin parçalı karakterinde yattığını bildirmektedir. Anlaşıyor ki mezhep, ilk olarak teşkilatlanmış büyük birlikten ayrılmayı; büyük grubun kavram birliğinden kopmasını ve farklı kavramları, kısmen kendi kavramları olarak kabul etmesini ifade etmektedir. İkinci olarak ise, ayrılacak bir dini teşkilat olmasa bile mezhebin, diğer mezheplerle bir bütün oluşturması anlamına gelmektedir (Mensching, 1994: 196-197).

Wach'a göre mezhebi karakterize eden hususlardan ilki onun şiddeti ve sıklığıdır. Bu keskinlik, ifadesini dışa ait teferruatta (kıyafet ve terminoloji) bulur. Bu şiddet ve sertlik inanca ve disipline de yansırabilir. Son olarak mezhebi ayırt eden şey zihniyettir. Mezhepçi gruplar, çoğunlukla geleneğin yerini alan karizmatik otoriteye karşı büyük bir saygı duyar. Onlar kilise ve diğer gruplar yanında ya daha az önemli olur, şiddetli ve sert bir tutumu korurlar ya da nazari yönden ideallerine sahip olmalarına rağmen, pratik olarak bu ideali terk ederler. Bu durumda ya bir kilise halini alır ya da yeniden gruplara bölünürler. Plymouth Kardeşler'in altı, Menonitlerin on altı gruba bölünmeleri bunun örneklerindendir (Wach, 1995: 252-253).

8. Yeni Dini Hareketler (YDH)

1950'den sonra sanayileşmiş Batılı toplumlarda birçok yeni dini hareketin (YDH) ortaya çıktığı görülmüş ve bu olgunun ortaya çıkışına paralel olarak söz konusu hareketler konusunda Batıda çok sayıda araştırma yapılmıştır. Günümüzde de bu araştırmaların sayısı her geçen gün artmaya devam etmektedir. Bu çalışmalarda, 'yeni dini hareket' olgusunun çok yönlü ve karmaşık doğasını ifade edebilmek için "yeni din" ya da "yeni dinler", "sekt", "kült", "yeni dindarlık biçimleri", "zararlı örgütler/kültler", "yeni dini hareketler" gibi çok çeşitli nitelemeler yapılmaktadır. Türkiye'de de bu hareketler "kült grupları", "tarikatlar", "yeni çağın dinleri", "milenyum

tarikatlari” (Köse, 2011), “Mesihçi ve millenarist hareketler” (Coşkun, 2003), “yeni dinî hareketler” gibi kavramlarla ifade edilmektedir. “Çeşitli çevreler tarafından yapılan bu tanımlardan her birinin, yeni dinî hareket olgusunun belli yönlerini yansıtmakla birlikte söz konusu olguyu tam olarak kuşatmadığı, bir takım zayıf ve eksik yanlarının olduğu şeklinde değerlendirilmeler de yapılmaktadır. Yeni dinî hareketlerle ilgili yapılan tanımlamaları, genel olarak dinî çevrelerin yaptığı “teolojik tanımlamalar” ve akademisyenlerin yaptığı “bilimsel tanımlamalar” şeklinde iki ana başlık altında toplamak mümkündür. Ancak son zamanlarda, yeni dinî hareketlerin son derece değişken tabiatlı olmaları nedeniyle yapılan tanımlamaların kısa zamanda yetersiz bir konuma düştüğünü ve yeni tanımlamaların geliştirilmesi gerektiğini vurgulayan yaklaşımlardan da söz edilmektedir” (Kirman, 2012: 296).

8.1. YDH'lere İlişkin Teolojik Tanımlamalar

Din sosyolojisi alanında yeni dinî hareket kavramıyla ifade edilen çok sayıda dinî oluşumun çoğu zaman ‘kült’ olarak nitelendiği bilinmektedir. “Bu nitelendirme, daha ziyade ortodoks bir din anlayışına sahip Hristiyanlar ve din adamları tarafından yapılmış inanç eksenli bir yaklaşım olduğu için literatürde “teolojik tanımlamalar” olarak adlandırılmaktadır. Söz konusu olgunun olumsuz yönlerine atıf yapan bu tanımlamalarda yeni dinî hareketler, gizlilik, dolandırıcılık, hilekârlık, otoriter liderlik, üye kazanmak için telkin ve beyin yıkama yöntemini kullanma, üyelerin akıllarını ipotek altına alma ve hayatlarının tamamını kuşatma, heterodoks ve sapkın birer kült olma gibi özelliklerle nitelenmiştir. Bu tür olumsuz davranışlar sergilemenin ötesinde uyuşturucu ticareti, silah kaçakçılığı, siyasî entrika, çocuklara tecavüz ile intiharı ve ölümü teşvik etme gibi çirkin işlere bulaştıkları da ileri sürülmüştür. Bir diğer ifadeyle bu tür teolojik tanımlamalar, söz konusu hareketlerin toplumda yaygın bir kabul gören ve kurumsallaşan yerleşik dinlerin veya inançların dışında kalan heterodoks inançlar olduğu şeklinde değerlendirmeler içermektedir” (Kirman, 2010: 49).

Teolojik tanımlama yapanların kullandıkları ‘kült’ kavramının tanımında tam bir mutabakatın olduğunu söylemek son derece güçtür. Bununla birlikte, “kült”, hem toplumda yaygın bir kabul gören, kurumsallaşmış yerleşik ortodoks dinî gruplardan ayrı bir takım inançlar ve ibadet şekillerini ve hem de bunları benimseyen insanların bir araya gelmesiyle oluşan toplulukları ifade etmektedir (Kirman, 2012: 296). Genellikle geleneksel bir dinî örgütün bölünmesi veya yeniden düzenlenmesi durumunda ortaya çıkan kültürlerin ortak özelliği ‘yeni’ ve ‘yaygın’ olmadır. Kavram, kilise-sekt tipolojisinin yetersizliğine işaret eder. Kiliseler ve mezhepler dinî ör-

gütlenmenin yerleşik ve kurumsallaşmış şekli iken, kültler, senkretik ve ezoterik özellikler taşıyan, bu yüzden fazla kabul görmeyen ve dışlanan kültürel normların ifadeleri olan küçük, fakat aktivist dinî formlardır. Bu yüzden son derece şekilsiz bir dinî örgütlenme biçimi olan kültler, yeni bir dinin oluşumunda ilk aşama olarak görülür. Bununla birlikte kavram, günümüzde, tuhaf inançlar, karizmatik liderler, üyelerin manipülasyonu, beyin yıkama, kuvvetli duygusal bağlar gibi durumları çağrıştıran olumsuz bir anlam içermektedir. Bireyci ve aktivist bir özelliğe sahip olan kültler, özellikle toplumsal değişim zamanlarında insanların hayatlarından ve geleceklerinden endişe etmeye başladıkları anda rahatlıkla ortaya çıkabilmektedir. İnsanlar kültlere ilgi duymakta, belki üye de olmakta, ancak üyeliği uzun sürmemektedir (Kirman, 2010: 50–51).

Görüldüğü gibi sorun, kült kavramının tanımlanmasında tam bir mutabakatın olmamasından kaynaklanmaktadır. Örneğin; “psikologlar, kültü insanın hayata bakışını ve hayat tarzını değiştiren bir grup olarak tanımlarken, sosyologlar daha ziyade belli bir toplumun normlarına uymayan bir grup olarak nitelemektedirler. Sosyologlar, ayrıca, böyle bir kavramın kullanılmasının toplumsal entegrasyon açısından ciddi sorunlar doğuracağını düşünmektedirler. Zira sosyal bilimcilerin çoğu kültü, toplumda egemen kültürden sapmış, heterodoks özelliği ile ele almaktadır. Teolojik yaklaşım içinde olanlar ise sosyologların ve psikologların yapmış oldukları tanımlamaları kültün özünü yakalayamadığı gerekçesiyle reddederler. Onlara göre kültler, özleri itibarıyla ‘dinî’dirler. McDowell ve Stewart gibi Evanjelikler, kültü, Hristiyanlığın İncil’de ifadesini bulan temel doktrinlerini inkâr eden, toplumdan soyutlanmış bir liderin dünya görüşüne dayanan bir takım inançları ve anlayışları esas alan insanlardan oluşan bir grup olarak tanımlarlar. Teolojik tanımlama yapanlar, halk desteğini de yanlarına almış görünmektedirler. Nitekim yeni dinî hareketler, kamuoyunda da kült olarak görülürler. Özellikle evlatlarını bu hareketlere kaptırmış olan anne babalar, yeni dinî hareketleri ve özellikle bu hareketlerin karizmatik liderlerini hipnoz, beyin yıkama, zihin denetimi gibi yöntemler kullanmak ve üyelerin yapmış oldukları maddî desteğe dayanan rahat ve lüks bir hayat sürmekle eleştirmişlerdir. Anlaşılan kavram, kült karşıtları tarafından ‘yeni’ ve ‘sevimsiz’ dinî grupları ifade etmek üzere kullanılmaktadır. Bir diğer ifadeyle yeni dinî hareketleri inanç eksenli tanımlayanlar, bu hareketleri daha ziyade ‘kült’ olarak ele aldıkları, ‘zararlı’ olarak niteledikleri, ‘yargılayıcı’ ve ‘aşağılayıcı’ bir tavır takındıkları için bilimsel açıdan çok fazla kabul görmemektedir. Zira konuya bilimsel bir yaklaşım sergilendiğinde açık olan bir gerçek var ki, kült kavramı söz konusu yeni oluşumları yeterince ifade edememektedir. Söz gelimi kült kavramı, Moonculuk, Hare Krişna ve Si-

yantoloji gibi hareketleri tam olarak ifade etmede yetersiz kalmaktadır” (Kirman, 2010: 51–53).

8.2. YDH'lere İlişkin Akademik ya da Bilimsel Tanımlamalar

Akademik çevreler iki temel nedenden dolayı bir tanımlayıcı olarak kült terimini kullanmaktan uzun süreden beri vazgeçmiş; bunun yerine “yeni dini hareket” kavramını kullanmaya başlamışlardır. Bu nedenlerden birincisi; kült teriminin küçük düşürücü yan anlamlara sahip olması ve bir dini grubun bütünlüğüne ilişkin önemli sorunlar ortaya çıkarmasıdır. İkincisi kült karşıtı hareket teriminin yeni ve sevilmeyen bir dini grup anlamına gelecek şekilde kullanılmasıdır (Chryssides, 2007: 141). “Yeni dinî hareket” kavramı, aslında bir şemsiye kavram olarak İngiliz sosyolog Eileen Barker tarafından geliştirilmiştir. Barker’a göre, yeni dinî hareket nitelemesi, çoğu 1950’lerden sonra ortaya çıkan, 1970’lerden itibaren de yaygın bir ilgi görmeye başlayan ve söylemlerinde coşkun bir dinî, ruhî ve felsefî yaşantı vaat eden birbirinden farklı oluşumları ifade etmek için kullanılmaktadır. Daha sade bir ifade ile söz konusu hareketleri dinî duyguların yeni ifade biçimleri olarak nitelemek mümkündür. Bununla birlikte yapı ve dış görünüm olarak ele alındığında ise, yeni dinî hareketleri, çağdaş dünyadaki özel ve kamusal alanlar arasındaki sınırları kaldırma sebebi olarak kavramsallaştırmak da mümkündür. Ayrıca konunun uzmanları, yeni dinî hareket kavramı bağlamında, son yıllarda sayısı hızla artan “din değiştirme” olaylarının da ele alınması gerektiğini, çünkü bu olayların insanların yeni dinî hareketler veya diğer dinî oluşumlar içerisinde nasıl ve niçin girdiklerinin belirlenmesiyle doğrudan ilgili olduğunu belirtmektedirler (Kirman, 2010: 53–54).

“Yapmış oldukları tanımlarda ‘kült’, ‘zararlı’, ‘yıkıcı’, ‘tehlikesiz’, ‘sevimli’ gibi değer yüklü kavramlara yer vermeyen akademisyenlerin daha nesnel esaslara dayandığı söylenebilir. Bir diğer ifadeyle, akademisyenlerin yaptığı tanımlarda yeni dinî hareketlerin ortaya çıktığı ‘yer’ ve ‘zaman’ faktörünün esas alındığı görülür. Yeni dinî hareketler, başlangıçta, İngiltere’ye özgü olarak algılanmış, ancak kısa zamanda Batı Avrupa ve ABD’de de hızla yayılmıştır. Bu bakımdan söz konusu hareketler başlangıçta Batı toplumlarına özgü oluşumlar olarak dikkat çekmiş ve öyle algılanmıştır. Ancak günümüzün küreselleşen dünyasında hemen her toplumda örneklerine sıkça rastlanır olmuştur. Öte yandan zaman faktörünü göz önüne alan akademik tanımlarda söz konusu dinî hareketler, genellikle kendilerinden önce gelen veya geldiği düşünülen hareketlere gönderme yapılarak ‘yeni’ olarak nitelenmiştir. Bunların ‘yeni’ olarak nitelenmelerinin sebebi, hepsinin de II. Dünya Savaşı sonrasında şartlarında, yani yakın zamanda ortaya çıkmış

olmalarıdır. Bilindiği gibi bu hareketlerin çoğu genellikle 1950'lerde ortaya çıkmış, 1960'lar ve 1970'lerde de yaygınlık kazanmışlardır" (Kirman, 2010: 54-55).

Yeni dinî hareketler olgusuna sosyolojik bir yaklaşım sergileyen bilim adamlarının, ister sekt, ister kült ister yeni dinî hareket olarak adlandırılсын bütün bu oluşumları, eşine bütün kültürlerde rastlanan sıradan, normal bir toplumsal örgütlenme biçimi olarak ele aldıkları görülmektedir. Konunun uzmanları, söz konusu dinî hareketlerin geçmişteki örneklerinden farklı bir yapılanma ve görünüm içinde oldukları ve bu hareketlere üye olanlarında da farklı amaçlarla katıldıklarına dikkat çekmektedir. Ayrıca konu, çoğulcu bir dünyada özgürlük, özellikle dinî özgürlük sorunu olarak ele alınmaktadır. Zira bu hareketler sosyolojik bir olgu oldukları kadar aynı zamanda dinî bir karaktere de sahiptirler. Bunların dinî olarak nitelenmelerinin sebebi ise, üyelerine, hayatın anlamı, eşyanın tabiatı gibi en temel sorulara nihai bazı cevaplar sunan dinî ve felsefî bir dünya görüşü önermelerinin yanı sıra yine onlara aşkın bilgi, ruhî dinginlik ve iç huzura erme, kendini yani özbenliğini ortaya çıkarma ve nihayet manevî yönden olgunlaşma ve gelişme gibi elde edilebilir bazı yüksek gayeler için vasıta ve imkânlar da sağlamalarından kaynaklanmaktadır.

527

Yeni dinî hareketlerin ortodoks inançlardan ayrılmış, sapmış olduğu şeklinde ithamlar salt bir iddia olmanın ötesinde kendileri tarafından da kabul edilmektedir. Nitekim liderlerinin vahiy, ilham aldığını savunan Mormonlar ve Mooncular ya da ayrı bir din olduklarını iddia eden Yahova Şahitleri anayol çizgisinde yer almayı reddederler. Budizm'in batıl bir kolu olarak nitelendirilen Soka Gakkai hareketi de, Budizmin diğer bütün kollarını eksik ve yetersiz görür (Kirman, 2012: 300-301).

9. Yeni Dini Hareketlerin Temel Özellikleri

Yeni Dini Hareketler (YDH'ler) konusunda kült-karşıtlarının keyfiliğe varan sübjektifliği karşısında sadece YDH olarak değerlendirilebilecek grupların tümünü içerecek uygun bir tanıma ulaşmak mümkün müdür? Bu, her iki tanımdan belli unsurların birleştirilmesi ile mümkün olabilir. Dolayısıyla daha gerçekçi ve kabul edilebilir bir YDH tanımına ulaşabilmek için aşağıdaki kriterler dikkate alınabilir. Bu kriterler aynı zamanda yeni dini hareketlerin temel özelliklerini oluşturur.

9.1. YDH'ler Yakın Tarihlidir: Öncelikle YDH'in yakın zamanlı bir olgu olduğu unutulmamalıdır. "Yakın" kavramıyla, başlangıcı yakın olan kastedilmektedir. Bu nedenle, Batı için yeni olsalar da Hinduizm, Budizm, İslam ya da Sih dinleri yeni din sayılmazlar. Birleşik Kilise, Tanrı'nın Ailesi/Çocuk-

ları, Siyantoloji ve Uluslar arası Krişna Bilinci cemaatleri elbette yakındırlar ve Quakerler ve Üniteryenler ise değillerdir. Son Gün Azizleri ve Yehova Şahitleri bir yeni dinler araştırmacısının ilgi alanına girmek için yeterince yakın tarihlidir. Tanımın bu az çok belirsiz yapısı bizi çok fazla endişelendirmemelidir. Örneğin; arabamın yeni veya eski olarak kabul edileceği kesin tarihi belirtememem “eski” ve “yeni”nin arabaları ayırt etmek için uygun kriterler olmadığı anlamına gelmez. Aslında yeninin bu az çok bulanık tanımı, halen yeni olan dinlerin yaşlanacağı ve geleceğin eski ve yerleşik dinleri olacağı gerçeğini göz ardı etmemektedir (Chryssides, 2007: 145).

YDH’ler konusunda eski ile yeni arasında ayrım noktası olarak 1945, 1950’ler, 1960’lar ve 1970’ler şeklinde farklı tarihler ileri sürülmüştür. Gerçi yeni dinî hareketlerin genellikle 1950’lerde ortaya çıktıkları, 1960’lar ve 1970’lerde de yaygınlık kazandıkları düşünüldüğünde, söz konusu farklı tarihleri içeren yaklaşımların çoğunu telif etmek mümkünse de, sorun tam olarak çözümlenmiş olmamaktadır. Zira ‘1950 sonrası’ ifadesi Birleşik Kilise (1954), Siyantoloji (1954), ISKCON (1966) ve Tanrı’nın Çocukları (1968) gibi hareketler için uygun olurken, Quakerlar (1652) ve Üniteryenler (1793) bu anlamda yeni sayılmazlar. 19. yüzyılda ortaya çıkmış olmakla birlikte hâlâ canlı ve aktif birer hareket olarak dikkat çeken Mormonlar ve Yahova Şahitleri de bu ölçünün dışında kalmaktadır. Bu tür hareketler için her ne kadar “‘eski’ yeni dinî hareketler” tabiri kullanılmakta ise de, aslında bunun bir geçici ve palyatif bir çözüm olduğu açıktır. Ayrıca kökleri eskilere uzansa da 1980’lerde yayılan Satanizm ya da 1980’li ve 90’lı yıllarda yaşanan bir takım birleşmelerle güçlenen ve halen bu sürecin içerisinde bulunan Birleşik Reform Kilisesi gibi daha yakın zamanlarda ortaya çıkan hareketleri ifade etmesi için artık 1950’leri çağrıştıran ‘yeni’ kavramının yeterli olmadığı; daha başka kavramların üretilmesi gerektiği ifade edilmektedir. Zira son derece hızlı ve kapsamlı bir değişimin yaşandığı günümüzde artık 1950 tarihinin bile çok gerilerde kaldığı bilinmektedir (Kirman, 2012: 301–302).

9.2. YDH’ler Ana Akımların Dışındadır: YDH eleştirmenlerinin bunları sapkın ya da doğru yoldan ayrılmışlıkla suçlamalarının YDH’leri tanımlamada önemli bir konuyu aydınlattığı görülmektedir. Din öğrencileri dinler içindeki ve dinler arasındaki teolojik farklılıkları tanımlayabilirler fakat “ortodoksluk” ya da “sapkınlık” meselelerini yargılayamazlar. Bu, dini bir görecelik noktasından yapılabilir. Fakat bir din öğrencisi içgüdüsel olarak YDH diye adlandırdığımız bir hareketin ortodoksluk ya da doğru dini uygulamanın ana hattı içinde kendisine yer bulmakta zorlandığına dikkat etmelidir. Örneğin; Birleşik Kilise Hristiyan kiliselerinin ulusal konseyle-

rinde yer almak için başvurduğunda hep reddedilmiştir ve Yehova Şahitleri ve Mormonlar ana hat üstünde bulunan bütün kiliseleri ciddi hatalar içinde gördüklerinden (kendilerini halen Hristiyan kabul etseler de) Hristiyanlığın ana görüşü içinde bulunmak istemezler. Benzer şekilde Soka Gakkai, Budistler arasında Budizm'in otantik olmayan bir biçimi olarak görülür. Sadece tarihsel kurucu liderleri Nichiren, Budizm'in tüm diğer birimlerini uygunsuz olarak görmez, aynı zamanda diğer Budistler de bunları gerçek Budistler olarak kabul etmezler. Uluslararası Soka Gakkai İngiltere'deki en büyük Budist gruplardan birisi olsa da Budist toplumu rehberi Soka Gakkai'den doğu felsefesi enstitüsü kütüphanesinde "İngiltere Uluslar arası Soka Gakkai" merkezinde bir sahte Budist organizasyon olarak bahseder (Chryssides, 2007: 146).

9.3. YDH'ler Yerel Kültürlerden Dönenleri Etkiler: Her ne kadar Hristiyanlaştırma taktikleri, devşirmecilik ve beyin yıkama iddiaları akademik araştırmalarda belli bir öneme sahipse de, akademisyenler açısından "dönme" kavramı nadiren YDH'lerin ayırt edici bir özelliği olarak kabul edilir. Din değiştirme metotları bu olguya ilişkin kült-karşıtı tartışmalarda daha büyük gösterilir ve kült-karşıtı yayınlarda "savunmasızlar" toplum içinde diğerleri tarafından toplumsal olarak kabul edilemez ve kültürel olarak uygun olmayan dinlere döndürülebilecekleri belirtilir. Elbette din değiştirme ve beyin yıkama konularındaki kült-karşıtı iddialar abartılı ve histerikçe bulunabilir. Yine de kült-karşıtlarının aşırılıkları ne kadar olursa olsun YDH'lerin din değiştirenler için çekiciliği gerek kült izleme faaliyetleri gerekse akademik araştırmalar için önemli bir niteliktir. Özellikle Evanjelik Hristiyanlar YDH'lerin kendi yerel dini kimliklerinin Batı Hristiyanlığı içinde daha geleneksel bir ifade bulacağı dönmeleri cezpt etmesi konusunda endişelidirler. Dolayısıyla dönme (ya da din değiştirme) sadece hakikati teklif ettiğine inanılan bir dinden dönme değil, aynı zamanda muhtemelen tıp, eğitim ve benzeri geleneksel din dışı mesleklerle birlikte, maddi varlıklar, konfor ve yaşam biçimine pozitif bir değer veren geleneksel bir yaşam tarzından uzaklaşmadır. YDH'lerin önerdiği hayat tarzının Batılı kültürel beklentilerden farklı oluşu gerçeği, YDH'lere dönenlerle aileleri arasında bir problem kaynağıdır. Çocukları bir avukat, öğretmen ya da sosyal işçi olacak olan aileler için böylesi bir hayat bir 'düşüş' ya da başarısızlıktır. Tam tersine dönen için ise denenmemiş geleneksel bir hayat YDH'nin sağlayacağına inanılan manevi özgürlük karşısında bir başarısızlıktır (Chryssides, 2007: 148-149).

9.4. YDH'lerin Kamusal İmajları Sorunludur: Sayıları çok fazla olan yeni dinî hareketlerin birbirinden oldukça farklı görünümeler altında ortaya

çıkış olmaları nedeniyle onları tam olarak kavramak ve anlamak isteyenler açısından büyük bir güçlük yaşanmaktadır. Bir başka güçlük de, bu hareketlerin kamuoyundaki imajlarından kaynaklanmaktadır. Bir diğer ifadeyle 'kült' olarak algılanmaları ve kült karşıtı hareketin propagandalarının görece başarısı nedeniyle yeni dinî hareketlerin kamusal imajı olumsuzla dönmüştür. Bütün bu güçlüklerle rağmen söz konusu hareketlerin daha iyi tanınması için onları belirleyen temel karakteristiklerin bilinmesi yararlı olacaktır. Batılı toplumlarda ortaya çıkan yeni dinî hareketlerin belli başlı özelliklerinden bahsedilirken genel olarak yapılan değerlendirmelerin önemli bir kısmının olumsuzluk içermekte olduğu görülmektedir. Bu çerçevede yeni dinî hareketlerin inançlarının, belli dinî statü ve pozisyonlarda bulunanlar tarafından zındıklık olarak nitelenmesi bir yana, bütün bu inanış şekillerinin insanların beyinlerini yıkama ve akıllarını ipotek altına alma, maddî hırs peşinde koşma ve dolandırıcılık, sömürücü ve fırsatçı liderlik, gösterişe dayalı aldatıcı ibadetler ve aynı cinse ilgi, erotizm, cinsel sapıklık gibi olumsuz davranışlar sergilenmesinin ötesinde uyuşturucu ticareti, silah kaçakçılığı, siyasî entrika, çocuk kaçırma, çocuklara tecavüz ile intiharı ve ölümü teşvik etme gibi çirkin işlere bulaştıklarını ileri sürenler de vardır. Oysa her ne kadar yeni dinî hareketler ve onların üyeleri hakkındaki bu yaygın kanaati doğrulayacak bazı veriler bulunmaktaysa da, bu tür genellemelerin söz konusu hareketlerin bütününe kapsayacak şekilde yapılması durumunda sağlıklı sonuçlar vermeyecektir. Bu nedenle, konuya daha analitik bir yaklaşım sergilenmesi gerekmektedir (Kirman, 2010: 60-61).

9.5. YDH'ler Mistik Tecrübeye Önem Verirler: Yeni dinî hareketlerin en önemli özelliği, "mistik tecrübe"yi ön plana çıkarmalarıdır. Ancak burada sözü edilen mistik tecrübenin Hristiyan mistisizmi ya da İslam'daki tasavvuf anlayışı ile yakın bir ilişkisi olmadığı hatırlanmalıdır. Bu akımlar daha ziyade Tanrı'yla veya kutsal varlıkla doğrudan ilişki, yani kutsalın doğrudan tecrübesi için imkân sunmaktadır. Zira bu hareketlerin "aklı, mantığı ve hür düşüncüyü kuşatan sezgisel bir bilinç hali"ni önemsedikleri ve bu çerçevede özel ve gizemli olduğu söylenen inanç, fikir ve pratiklerin propagandasını yapmak suretiyle halkın dikkatini çektikleri görülmektedir. Bir diğer ifadeyle, dünyanın büyüünün arınmasına yol açacak yoğun bir sekülerleşme süreciyle insan aklına verilen aşırı önemin ortaya koyduğu sonuçlara bir cevap olarak çıktıkları anlaşılan yeni dinî hareketlerin üyelelerinin dinî inançtan "kutsalın doğrudan tecrübesine" geçiş süreci yaşadıkları ve bu süreçte doğaüstü öğretilerden kendilerine göre birtakım keyfi parçalar aldıkları ve dolayısıyla rasyonel düşünce ve analizlerden ziyade irrasyonel bir tarzda duygusal olarak hareket ettiklerine dair yaygın bir varsayım vardır (Kirman, 2010: 65).

9.6. YDH'ler Karizmatik ve Otoriter Bir Lidere Sahiptir: Kurtuluş için daha açık ve kestirme bir yol sözü vermelerine rağmen birçok yeni dinî hareketin “karizmatik ve otoriter bir lider”e sahip olduğu görülmektedir. Üyelerin lidere kayıtsız bir teslimiyetle bağlı olmaları gerektiği gibi, hareket veya hareketin ilke ve politikaları hakkında soru, şüphe veya tereddütleri de olamaz. Örneğin, Unification Church hareketinin liderinin belirgin bir şekilde ‘karizmatik’ olduğu ve bu özelliğin merkezî karar almayı ve üye kontrolünü zorunlu kıldığı belirtilmektedir. Bazı gruplarda karizmatik liderler ve diğer bazı ‘guru’lar ‘mesih’ veya ‘mehdi’ şeklinde farklı bir kimlikle ortaya çıkmaktadırlar (Kirman, 2010: 67).

9.7. YDH'ler Üyelerini, Yeni Norm ve Kimliklerin Empoze Edildiği Toplumsal Bir Öğrenme Sürecine Tâbi Tutarlar: Yeni dinî hareketlerin bir diğer özelliği de, üyelerini, “yeni norm ve kimliklerin empoze edildiği bireysel yönelimli toplumsal bir öğrenme süreci”ne tâbi tutmalarıdır. Bir diğer ifadeyle, yeni dinî hareketler içinde görülen öğrenme tipi, sosyal bir ortamda gerçekleşmesine rağmen, kişisel bir seviyede olma eğilimindedir. Örneğin; ISKON bağlıları, kutsal öğretmenlerin rehberliği altında beş sabit manevî gelişim aşaması geliştirdiler. Unificationist teolojide ana öğretiler gruba yeni katılan üyelere belli aralıklarla ve her ferde uygun olduğu düşünülen bir tarzda adım adım açıklanır. Siyantoloji hareketinde ise, bilgeliliğin bütün yararlarının, sadece “hareketin en yüksek ideologlarının eliyle düzenlenen ve sıradan katılımcılar tarafından tartışmaya ve eleştiriye açık olmayan, dinleyici olarak katılınan ‘auditing’ kurslar sayesinde elde edilebileceği söylenmektedir. Ancak hareketin liderleri tarafından yönlendirilen bu tür bir öğrenme sürecinde üyelerin potansiyellerinin özgür kılınmasının pek gerçekleşmediği, zira üyelere kendini gerçekleştirme imkân ve fırsatı verilmediği, böylece üyelerin olgunluğa tam olarak ulaşmalarının engellendiği de belirtilmektedir (Kirman, 2010: 69).

9.8. YDH'lerin Kendilerine Göre Ahlakî Bir Takım Normları Vardır ve Üyeleri Arasında Normatif Bir Etkileşim Tarzı Görülür: Kendilerine göre ahlakî bir takım normları olan yeni dinî hareketlerin “üyeleri arasında normatif bir etkileşim tarzı” görülür. Bir diğer ifadeyle, yeni dinî hareketler normatif etkileşim yoluyla yönetilirler. Kuşkusuz böyle bir etkileşim tarzı, norm endeksli olup, liderden üyelere doğru merkezî ve tek yönlü bir görünüm arz eder. Bunun tersi olan yansımacı ya da dönüşümlü etkileşim ise, içinde sosyal aktörlerin öncelikle çevrenin veya normların tanımlamalarını müzakere eden ve anlaşmaya yanaşan bir konsensüs yaratılması sürecine göndermede bulunur (Kirman, 2010: 68).

9.9. YDH'ler İnanç Yönünden Senkretik veya Eklektik Bir Yapıya Sahiptir: Pek çok dinden bazı inanç esasları alınarak karma yeni bir inanç sistemine sahip olan yeni dini hareketler adeta bir 'yamalı bohça' (patchwork) görünümündedir. Bu bağlamda pek çoğunun ortak yanı, her şeyi yaratan kadir-i mutlak bir Tanrı'nın varlığını inkârdır. Bu grupların bir kısmına göre Tanrı diye bir yaratıcı güç yoktur; her şey evrim yoluyla tesadüfen meydana gelmiştir. Tanrı denilen şey olsa olsa kozmik bir enerjiden ibarettir. Bu kozmik enerjiye sahip olan veya taşıyan herkes Tanrı olabilir. Bu hareketler Tanrı anlayışını inkâr etmenin yanı sıra birçok dinî gelenekte var olan ahiret, cennet ve cehennem anlayışını da kabul etmemektedirler. Söz gelimi Teosofi, Satanizm, Siyantoloji gibi hareketlere göre ahiret bir form değişikliğiyle bu dünyada olacak ve yaşanacaktır (Kirman, 2010: 69–70).

9.10. YDH'lerde Binyılcı Eğilimler Güçlüdür: Yeni üyeler bulmak için misyoner bir anlayışın hâkim olduğu bu hareketlerin çoğunda görülen ortak bir özellik de, 'binyılcı' (milenyal) eğilimlerin güçlü olmasıdır. Binyılcılık, bu hareketlerin çoğunda görülen ortak bir özellik olduğu için bir akademisyen yeni dinî hareketleri 'milenyum tarikatları' şeklinde tanımlamıştır. En genel tanımlamayla dünyanın sonuna vurgu yapan bir anlayış olan binyılcılık kıyametten önce barış ve selametın hüküm süreceği bin yıllık mutluluk devresini ifade eder. Dünyanın bir sonunun olduğu fikri hemen her kültürde ve coğrafyada yankı bulur. Bu, hayat-ölüm, uyanma-uyku, gündüz-gece, mevsimler ve ayın evreleri gibi doğanın döngüsünden kaynaklanmış olabilir. Ancak kavram olarak binyılcılık, haksızlığa uğramış veya haksızlığa uğradığı hissine kapılan insanların mağduriyetlerinin giderileceği bir zaman diliminin geleceğine olan inanıştır. Bu inanç çoğu zaman 'mesih' veya 'mehdi' adı verilen bir lider anlayışını da beraberine getirir (Kirman, 2010: 70–71).

9.11. YDH'ler Seküler Bir Dil Kullanırlar: "Geleneksel din anlayışını temsil eden Kilisenin söylemlerini modern şartlara uygun bir biçimde güncelleyememesi ve söylemlerinde eğitilmiş ve orta ve üst gelir grubundaki genç insanları ihmal etmesi yeni dinî hareketlerin ortaya çıkmasında önemli bir etken olmuştur. Zira bu hareketler gençlerin iradelerini ve hareketlerini sınırlandırmadıkları gibi, öğretilerini de onların anlayabileceği özgürlükçü ve seküler bir dille ifade etmektedir. Bu yüzden söz konusu hareketler "gençlik dinleri" olarak da adlandırılmaktadır. Anlaşılan yeni dinî hareketlerin bir başka özelliği de, genellikle yirmisinde olan "gençlere hitap etme" şeklinde belirlenebilir. Bu hareketler gençlerle birlikte ayrıca orta sınıfa mensup olanları, toplumun genel ortalamasından daha yüksek eğitim almış olanları da cezbetmektedir.

Üyelerinden bütün vaktini grup için harcamayı gerektiren tam bir teslimiyet bekleyen hareketler, hayatta pek az sorumluluk yüklenmiş gençleri etkilerken, buna karşın hizmetleri için üyelerine aidat ya da maddî yardım yapma yükümlülüğü getiren hareketler ise, biraz daha yaşlı -çoğu otuzunda veya daha yaşlı olan- kesimi etkilemeye yönelmektedir. Çünkü bu insanlar büyük bir ihtimalle, para vermek ve bağış yapmak için yeteri kadar kazanmaktadırlar. Ancak bazı hareketler de, oldukça yaşlı olanları, özellikle yalnız yaşayan ve arkadaşlarıyla akrabalarını çok sık göremeyen kişileri cezbetmektedir.

Ayrıca bu hareketler, zamanla değişim sürecine girmeleri ve buna bağlı olarak da üyelerin yaşlanması, karizmatik liderlerin ölümü, karizmanın rutinleşmesi, ikinci nesil üyelerin sosyalizasyonu ve nüfus yönünden kalabalık bir toplum içinde girilen ilişkilerin sürekli değişmesi şeklinde ifade edilebilecek çeşitli sorunlarla karşılaşmaktadırlar ki, bu da, onların bir başka ortak özelliği olarak zikredilebilir” (Kirman, 2010: 72-73).

10. Genel Değerlendirme ve Sonuç

Dini gruplar sosyolojisi ve yeni dini hareketlere ilişkin buraya kadar aktarılan bilgileri aşağıdaki gibi özetlemek mümkündür:

- ❖ Toplumsal sistemlerin üç temel unsurundan birincisi insanlar, ikincisi gruplar, üçüncüsü ise toplumsal ilişkilerdir. Toplumsal ilişki, insanların toplum halinde örgütlenmelerini ifade eden önemli bir sosyal unsurdur.
- ❖ İnsanlar, tüm zaman ve mekanlarda aile, eğitim, ekonomi, siyaset, din ve boş zaman değerlendirme gibi çeşitli gruplar içinde yaşamışlardır. Bu gruplar, tüm sosyal bilimciler tarafından bir toplumdaki temel gruplar arasında sayılmaktadır. İnsanlar, bütün ihtiyaçlarını bu gruplar içerisinde karşılarlar. Her toplumda pek çok yetişkin ve çocuk, birçok ihtiyacını karşılamak için, ailesinde, okulda, iş yerinde, spor kulübünde, camide, dernekte, partide çeşitli faaliyetlerde bulunmaktadır. Toplumsal grup, “ortak sosyal hedefleri izleyen, sosyal normlar, ilgiler ve değerlere göre karşılıklı roller oynayan sosyal aktörlerin, tanınabilir, yapılaşmış ve sürekli birlikteliği” şeklinde tanımlanır.
- ❖ Basit-karmaşık, büyük-küçük bütün toplumlar birçok grubu içinde barındırır. Din de toplum içinde ortaya çıkmış sosyal grup çeşitlerinden biridir. Esasen dini gruplar sosyal grupların özel bir türünü oluşturur. Dini gruplar da diğer sosyal gruplar gibi çeşitli niteliklerine göre sınıflandırılabilir. Bu nitelikler, yapıları, fonksiyonları, gruplaşma prensipleri, büyüklükleri vb. olabilir.
- ❖ Toplumsal gruplar, biri üyeler arasında yüz yüze ilişkinin yoğun, dayanışmanın güçlü olduğu birincil grup, diğeri ilişkilerin resmi ve biçimsel

olduğu ikincil grup olarak nitelenmektedir. Dinî gruplaşmalar, üyeler arasında yüz yüze ilişkilerin hakim olduğu, çok güçlü dayanışma duygularıyla birbirine kenetlenen kişilerin mensubiyetiyle karakterize edilen gruplaşmalardır.

- ❖ Dini gruplar meselesi, bir dinin hangi sosyal gruplarda ortaya çıktığı ve yaşadığına; hangi sosyal grupların doğuşuna sebep olduğuna bağlı olarak ele alınmalıdır. Şu halde bu mesele iki şekilde ele alınabilir. Birinci şekli, din dışında kalan sebeplerle ve dinin ortaya çıkışından önce mevcut olan grupların dinin taşıyıcısı olma halidir. Kan birliğine dayalı grupların aynı zamanda ibadet ve inanç birliği haline gelmesi böyle gerçekleşir. Bu durumda mevcut grup bağının din vasıtasıyla daha da güçlenmesi beklenir. Bu, dinin doğal grup içinde ortaya çıkması halidir. Bunlara “doğal dini gruplar” diyoruz. İkinci şekli ise dinin kendiliğinden bazı dini topluluklar ya da yeni gruplaşma prensiplerine dayalı gruplar yaratmasıdır. Böyle grupların birinci durumdaki gruplarla hiç bir benzerliği yoktur. Dinî tarikatlar, kardeşlik cemiyetleri, mezhepler ve kiliseler böyle gruplardandır. Bunlara da “sırf dini gruplar” diyoruz. Doğal dinî gruplara, çok tanrılı halk dinlerinin hakim olduğu topluluklarda rastlanır. Sırf dinî gruplar ise çok tanrılı halk dinlerinde de rastlanmakla birlikte genellikle evrensel dinlerde ortaya çıkar.
- ❖ Yeni bir dinî mesaj ile harekete geçirilen kitleler tarafından kendisine dinî bir karizma atfedilen şahıslar, bu yolla bir dinî otoriteyi de kullanırlar. Bu tür şahıslara, ister ferdî, ister gruplaşmış pek çok ilkel kabilede bile rastlanmaktadır. İnsanlar ile ruhlar arasında tavassut etmeyi meslek haline getirmiş olanlara ve onları bu ilişkiye elverişli kılmak amacıyla bazı ayinleri icra edenlere ilkel toplumlarda farklı derecelerde saygı gösterilir. Hemen bütün dinî millî cemaatlerde dinî bir güce sahip olan ve dinî tasavvurlar üzerinde temellenen birçok egemenlik şekilleri görülmektedir.
- ❖ Dinlerin teşkilatlanmasında iki tipi ayırt edebiliriz: geleneğin mutlak bir kabulü ile karakterize edilen “maksimum teşkilatlanma” ile teşkilat içinde disiplini, kanunu ve kuruluş düzenini, hatta teşkilatlanmayı reddeden dinleri ifade eden “minimum teşkilatlanma”.
- ❖ Dini gruba itirazlar dört ana noktaya yerleştirilebilir: 1. Din Teorisi Konusundaki İtirazlar, 2. Tören Usulleri ve İbadet Şekilleri Konusundaki İtirazlar, 3. Dini Teşkilat Konusundaki İtirazlar ve 4. Ahlakî Kurallar ve Yaşantılar Konusundaki İtirazlar.
- ❖ Teşkilatlanmış bir dini cemaati çeşitli sebeplerle eleştiren bazı kişilere başkalarının katılması sonucunda itirazlar kolektif bir hale gelebilir.

Bu hareketler etrafına birçok kimseyi toplamaya başladığında ana dini grup içinde alt gruplar görülür. Aynı süreçte ana gruptan tamamen ayrılan yeni dini cemaatlerin ortaya çıkması da görülmektedir. Esasen bu durum, dini itirazların grup teşkil edici özelliğinden kaynaklanmaktadır. Dini gruba itiraz edenler, elbette önceden ana gruptan ayrılmayı hedeflememiş veya en azından başlangıçta bunu düşünmemiş olabilir. Bununla birlikte iç veya dış faktörlerin etkisiyle; doktrin, ibadet, teşkilat veya ahlak gibi konulardaki görüş ayrılıkları sebebiyle ana dini gruptan ayrılmalara kadar varan itirazlarla karşı karşıya bulunmaktayız.

- ❖ 1950'den sonra sanayileşmiş Batılı toplumlarda birçok yeni dini hareketin (YDH) ortaya çıktığı görülmüş ve bu olgunun ortaya çıkışına paralel olarak söz konusu hareketler konusunda Batıda çok sayıda araştırma yapılmıştır. Günümüzde de bu araştırmaların sayısı her geçen gün artmaya devam etmektedir. Bu çalışmalarda, 'yeni dini hareket' olgusunun çok yönlü ve karmaşık doğasını ifade edebilmek için "yeni din" ya da "yeni dinler", "sekt", "kült", "yeni dindarlık biçimleri", "zararlı örgütler/kültler", "yeni dini hareketler" gibi çok çeşitli nitelemeler yapılmaktadır. Türkiye'de de bu hareketler "kült grupları", "tarikatlar", "yeni çağın dinleri", "milenyum tarikatları", "Mesihçi ve millenarist hareketler", "yeni dinî hareketler" gibi kavramlarla ifade edilmektedir. Çeşitli çevreler tarafından yapılan bu tanımlardan her birinin, yeni dinî hareket olgusunun belli yönlerini yansıtmakla birlikte söz konusu olguyu tam olarak kuşatamadığı, bir takım zayıf ve eksik yanlarının olduğu şeklinde değerlendirmeler de yapılmaktadır. Yeni dinî hareketlerle ilgili yapılan tanımlamaları genel olarak dinî çevrelerin yaptığı "teolojik tanımlamalar" ve akademisyenlerin yaptığı "bilimsel tanımlamalar" şeklinde iki ana başlık altında toplamak mümkündür. Ancak son zamanlarda, yeni dinî hareketlerin son derece değişken tabiatlı olmaları nedeniyle yapılan tanımlamaların kısa zamanda yetersiz bir konuma düştüğünü ve yeni tanımlamaların geliştirilmesi gerektiğini vurgulayan yaklaşımlardan da söz edilmektedir.
- ❖ Din sosyolojisi alanında yeni dinî hareket kavramıyla ifade edilen çok sayıda dinî oluşumun çoğu zaman 'kült' olarak nitelendiği bilinmektedir. Bu niteleme, daha ziyade ortodoks bir din anlayışına sahip Hristiyanlar ve din adamları tarafından yapılmış inanç eksenli bir yaklaşım olduğu için literatürde "teolojik tanımlamalar" olarak adlandırılmaktadır.
- ❖ Akademik çevreler iki temel nedenden dolayı bir tanımlayıcı olarak kült terimini kullanmaktan uzun süreden beri vazgeçmiş; bunun yerine "yeni dini hareket" kavramını kullanmaya başlamışlardır. Bu nedenlerden birincisi; kült teriminin küçük düşürücü yan anlamlara sahip olması

ve bir dini grubun bütünlüğüne ilişkin önemli sorunlar ortaya çıkarmasıdır. İkincisi kült karşıtı hareket teriminin yeni ve sevilmeyen bir dini grup anlamına gelecek şekilde kullanılmasıdır.

- ❖ Yeni dini hareketlerin temel özellikleri şunlardır: YDH Yakın Tarihlidir, YDH Ana Akımların Dışındadır, YDH'ler Yerel Kültürlerden Dönerler Etkiler, YDH'lerin Kamusal İmajları Sorunludur, YDH'ler Mistik Tecrübeye Önem Verirler, YDH'ler Karizmatik ve Otoriter Bir Lidere Sahiptir, YDH'ler Üyelerini, Yeni Norm ve Kimliklerin Empoze Edildiği Toplumsal Bir Öğrenme Sürecine Tâbi Tutarlar, YDH'lerin Kendilerine Göre Ahlakî Bir Takım Normları Vardır ve Üyeleri Arasında Normatif Bir Etkileşim Tarzı Görülür, YDH'ler İnanç Yönünden Senkretik veya Eklektik Bir Yapıya Sahiptir, YDH'lerde Binyılcı Eğilimler Güçlüdür, YDH'ler Seküler Bir Dil Kullanırlar.

Sonuç olarak, 20. yüzyılın ikinci yarısından itibaren yeni dini oluşumları tanımlamaya yönelik çabalar, bu olgunun ne kadar kapsamlı ve tartışmalı bir tabiata sahip olduğunu açıkça ortaya koymuştur. Öyle ki bugün hangi dini grup ya da oluşumun 'yeni' olduğu ya da 'yeni dini hareket' tanımlamasına konu olduğu sorunu bile henüz halledilebilmiş değildir. Aynı dini oluşumu araştıran akademisyenler arasında bile, incelenen gruba yaklaşımda farklı nitelermelere ya da isimlendirmelere yer verildiği görülmektedir. Özellikle 'kült', 'sekt', 'denominasyon', 'mahevi topluluk (*spiritual community*)' ve 'din' kavramları, literatürde, beyin yıkama (*brainwashing*), akkültürasyon, dinden dönme ve binyılcılık (*millenarizm*) tartışmalarına paralel ve özellikle son yıllarda şiddet ve terör kavramlarıyla birlikte kullanılır olmuştur. 11 Eylül 2001 İkiz Kule saldırılarıyla hızlanan bu süreçte dini oluşumların meşruiyet tartışmaları da yeniden hızlanmıştır. Özellikle ABD gibi dini çeşitliliğe sahip toplumlarda yasal anlamda din statüsü kazanmanın sağlayacağı imkanlardan faydalanmak isteyen dini oluşumlar, kendilerini 'meşru (legal, yasal)' dini oluşumlar olarak kabul ettirmenin yollarını aramaktadır. Çünkü bu durum gerçekleştiğinde vergi indiriminden toplumsal saygınlığa kadar çok çeşitli imkanlara sahip olmanın yolları açılmaktadır (Çapcıoğlu, 2007: 192). Ayrıca toplumsal 'meşruiyet kazanma', dini oluşumlar açısından, yasa dışı bir kült olarak etiketlenmekten kurtulma anlamına geldiği için sosyal kabullenmeyi de beraberinde getirmektedir. Bununla birlikte, Siyantoloji (*scientology*), Tanrının Ailesi/Çocukları (Family/Children of God), Moonculuk, Yehova Şahitleri, Hristiyan Bilimi (Christian Science) ve Hare Krişna gibi, dini meşruiyet ve meşruiyetsizlik ikilemindeki ince çizgide tehlikeli bir şekilde gidip gelen çok sayıda dini organizasyon vardır (Zuckerman, 2006: 125).

Kaynaklar

- Akan, V. (2002), "Birey ve Toplum" *Sosyolojiye Giriş* içinde, ss. 97-127, Ed.: İ. Sezal, Ankara.
- Akyüz, N. (1998/A), "İslam'ın İlk Döneminde Hz. Muhammed'in Tebliğinin Psiko-Sosyal Temelleri", *A. Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C. XXXVIII, ss. 275-294, Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi.
- Akyüz, N. (1998/B), "Dinin Mesajının Sosyo-kültürel Muhtevası ve İslam", *A. Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C. XXXVIII, ss. 295-308, Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi.
- Aron, R. (1986), *Sosyolojik Düşüncenin Evreleri*, Ankara: T. İş Bankası Kültür Yayınları.
- Bottomore, T. (1984), *Toplumbilim*, Çev.: Ü. Oskay, İstanbul: Beta Basım, Yayın, Dağıtım.
- Buhari, *Kitabü'l-İman*, İstanbul Tarihsiz: Özdemir Yayınları C. I.
- Chryssides, G. (2007), "Yeni Dini Hareketler: Bazı Tanım Problemleri", çev. İhsan Çapcıoğlu, Niyazi Akyüz, *Dinin Örgütsel İklimi: Dini Gruplar* içinde, ss. 138-158, Ankara: Gündüz Eğitim ve Yayıncılık.
- Coşkun, A. (Hazl.) (2003), *Mesih'i Beklerken Mesihçi ve Millenarist Hareketler*, İstanbul: Rağbet Yayınları.
- Çapcıoğlu, İ. (2007), "Yeni Dini Hareketler Bibliyografyası", Niyazi Akyüz, *Dinin Örgütsel İklimi: Dini Gruplar* içinde, ss. 159-192, Ankara: Gündüz Eğitim ve Yayıncılık.
- Doğan, İ. (2002), *Sosyoloji*, Ankara: Pegem A Yayıncılık.
- Dönmezer, S. (1984), *Sosyoloji*, Ankara: Savaş Yayınları.
- Durkheim, E. (1912), *Les Formes Élémentaires de la Vie Religieuse*, Paris, Alcan.
- Erkal, M. (1998), *Sosyoloji (Toplum Bilimi)*, İstanbul: Der Yayınları.
- Fichter, J. (1994), *Sosyoloji Nedir?*, çev. N. Çelebi, Ankara: Attila Kitabevi.
- Freedman, J. L., Sears, D. O., Carlsmith, J. M., (1989), *Sosyal Psikoloji*, çev. A. Dönmez, İstanbul: Ara Yayınları.
- Freyer, H. (1964), *Din Sosyolojisi*, çev. T. Kalpsüz, Ankara: A.Ü.İ.F.Y. No: 54.
- Günay, Ü. (2001), *Din Sosyolojisi*, İstanbul: İnsan Yayınları.
- Kirman, M. A. (2010), *Yeni Dini Hareketler Sosyolojisi*, Ankara: Birleşik Kitabevi.
- Kirman, M. A. (2012), "Dini Grupların Marjinal Formu Olarak Yeni Dini Hareketler", *Ana Başlıklarıyla Din Sosyolojisi*, ss. 294-310, ed. Niyazi Akyüz & İhsan Çapcıoğlu, Ankara: Grafiker Yayınları.
- Köse, A. (2011), *Milenyum Tarikatları*, İstanbul: Timaş Yayınları.
- Krech, D., Chrutchfield, R. S., Ballachey, E. L., (1971), *Cemiyet İçinde Fert*, çev. M. Turhan, İstanbul: M.E. B.

- Kurtkan, A. (1985), *Din Sosyolojisi*, İstanbul.
- Massignon, L. (1997), "Tarikat", *İslam Ansiklopedisi*, Eskişehir: MEB Yayınları.
- Mensching, G. (1994), *Dini Sosyoloji*, çev. M. Aydın, Konya.
- Tan, M. (1981), *Toplumbilime Giriş*, Ankara: A.Ü. Eğitim F.Y. No: 97.
- Taplamacıoğlu, M. (1983), *Din Sosyolojisi*, Ankara: A.Ü.İ.F.Y. No: 156.
- Tolan, B. (1983), *Toplum Bilimlerine Giriş*, Ankara: Savaş Yayınları.
- Turner, B. S. (1991), *Max Weber ve İslam*, çev. Y. Aktay, Ankara.
- Wach, J. (1973), "Toplumun Sırf Dini Teşkilatlanması", çev. M. Rami Ayas, *A.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C. XIX, ss. 175-192, Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi.
- Wach, J. (1987), *Din Sosyolojisine Giriş*, çev. B. İnandı, Ankara: A.Ü.İ.F.Y. No: 181.
- Wach, J. (1995), *Din Sosyolojisi*, çev. Ü. Günay, İstanbul: M.Ü. İ.F.V.Y. No: 98.
- Watt, W. M. (1986), *Hız. Muhammed Mekke'de*, çev. M. R. Ayas, A. Yüksel, Ankara, A.Ü.İ.F.Y. No: 175.
- Weber, M. (1987), *Sosyoloji Yazıları*, çev. T. Parla, İstanbul: Hürriyet Vakfı Yayınları.
- Zuckerman, P. (2006). *Din Sosyolojisine Giriş*, çev. İhsan Çapcıoğlu, Halil Aydınalp, Ankara: Birleşik Kitabevi.